

Universitat
Oberta
de Catalunya

PERQUÈ NO ES TRACTA LA MORT I EL DOL A LES AULES?

Recerca de les raons per les quals no es
treballa una pedagogia de la mort a
Educació Infantil.

Autora: Marta Pérez Hurtado

Àmbit: Educació formal. Educació i
llenguatge emocional.

Tutora del Treball Final: Glòria Martí
Galcerán

Data: Curs 2020-2021

Universitat Oberta de Catalunya

Màster Universitari de Psicopedagogia

RESUM

L'educació emocional està a l'ordre del dia, resultant impossible concebre l'escola sense aquesta. Tot i això, encara hi ha emocions, considerades erròniament com a negatives, que segueixen sense incorporar-se a les aules, com aquelles que desperta el dol i la mort. Donada la seua quasi inexistència i nul·la acollida al sistema educatiu, es decideix investigar perquè no es treballa a Educació Infantil la pedagogia de la mort, anant més enllà del problema degut a la manca de formació docent. Així, aquesta investigació ho analitza a través d'un qüestionari amb resposta tipus *Likert* de 5 punts, passat en línia a trenta-sis docents en actiu de la Comunitat Valenciana. De les dades recollides, s'extrau que els i les docents no solament es veuen condicionats a no treballar-ho per falta de formació, sinó també per les possibles reaccions i opinions de les famílies, i per no conèixer cap company que ho hagi treballat.

Paraules clau: pedagogia de la mort, educació emocional, educació en valors, educació emocional en infantil, pedagogia de la mort en educació infantil, educació emocional i educació en valors.

RESUMEN

La educación emocional está a la orden del día, siendo imposible concebir la escuela sin esta. Aun así, siguen existiendo emociones, consideradas erróneamente como negativas, que no se trabajan, como las que despierta el duelo o la muerte. Debido a su casi inexistencia y nula acogida en el sistema educativo, se decide investigar porque no se trabaja en Educación Infantil la pedagogía de la muerte, yendo más allá del problema debido a la falta de formación docente. Esto se investiga a través de un cuestionario con respuesta tipo *Likert* de 5 puntos, enviado en línea a treinta y seis docentes en activo de la Comunidad Valenciana. De los datos recogidos, se extrae que los docentes no solamente se ven condicionados a no trabajarlo por falta de formación, sino también por las posibles reacciones y opiniones de las familias, y por no conocer a ningún compañero que lo haya trabajado.

Palabras clave: pedagogía de la muerte, educación emocional, educación en valores, educación emocional en infantil, pedagogía de la muerte en educación infantil, educación emocional y educación en valores.

ABSTRACT

Nowadays seems impossible to conceive school without emotional education. Even so, there are still emotions, wrongly considered as negative, that are not embraced in classrooms, such as those awakened by grief or death. Due to its almost inexistence and lack of acceptance in the educational system, it was decided to investigate why the pedagogy of death is not included in preschool, going beyond the problem caused for lack of teacher training. This has been investigated through a 5-point *Likert-type* questionnaire sent online to thirty-six active teachers in the Valencian Community. Based on the information collected, it was found that teachers are not only conditioned for the lack of training, but also because of the possible reactions and opinions of the families, and because they do not know any workmates who have worked on it.

Key words: pedagogy of death, emotional education, values education, emotional education in pre-schools, pedagogy of death in preschool, emotional and values education.

ÍNDIX

ÍNDIX DE TAULES	4
ÍNDIX DE FIGURES	4
1. INTRODUCCIÓ	5
2. JUSTIFICACIÓ	7
3. MARC NORMATIU	9
4. MARC TEÒRIC	12
4.1. L'educació emocional	12
4.1.1. Concepte i rellevància	12
4.1.2. Educació emocional a infantil	13
4.1.3. Educació en valors	14
4.2. Pedagogia de la mort.....	15
4.2.1. Antecedents	15
4.2.2. Definició	16
4.2.3. Fonaments i característiques.....	16
4.2.4. Com i perquè tractar-ho en Educació (Infantil).....	17
4.3. Estudis al voltant de la pedagogia de la mort.....	18
4.4. Aportació a la societat i a l'ètica professional.....	19
5. PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA	21
5.1. Contextualització	21
5.2. Descripció dels objectius	22
5.3. Hipòtesi	22
6. MARC METODOLÒGIC.....	24
6.1. Enfocament metodològic	24
6.2. Planificació de la investigació	25
6.2.1. Context de la investigació.....	25
6.2.2. Participants i mostra	27
6.2.3. Instrument i estratègia de recollida de dades	27
6.3. Estratègia d'anàlisi de dades	29
6.4. Cronograma.....	29
7. ANÀLISI DE RESULTATS	31
7.1. Recollida de dades	31
7.2. Tractament i codificació de la informació	31
7.3. Anàlisi de les dades.....	32
7.3.1. Anàlisi relatiu als objectius.....	34
8. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ	39
8.1. Discussió de la investigació	39

8.1.1. En relació a les preguntes d'investigació	39
8.1.2. En relació als objectius generals i específics	39
8.1.3. En relació a les hipòtesi.....	40
8.1.4. En relació al marc teòric	40
8.2. Conclusions de la investigació	41
8.2.1. En relació a les preguntes d'investigació	41
8.2.2. En relació als objectius generals i específics	41
8.2.3. En relació a les hipòtesi.....	41
8.2.4. En relació al marc teòric	42
8.3. Limitacions, suggeriments i propostes de millora	42
8.4. Perspectives de futur (prospectiva).....	42
9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	44
ANNEXOS	49
Annex 1. Taula de correspondència objectius-instrument.....	49
Annex 2. Instrument de recollida de dades: Qüestionari	50
Annex 3. Codis de les alternatives de resposta	57
Annex 4. Dades recollides	59
Annex 5. Tractament de dades (càlcul de dades)	67

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1. Relació entre objectius, instruments i preguntes	49
Taula 2. Correspondència entre números i respostes (llibre de codis)	57
Taula 3. Dades recollides del bloc 1.....	59
Taula 4. Dades recollides del bloc 2.....	60
Taula 5. Dades recollides del bloc 3.....	62
Taula 6. Dades recollides del bloc 4.....	63
Taula 7. Dades recollides del bloc 5.....	65
Taula 8. Dades de la mostra	67
Taula 9. Dades calculades del bloc 2.....	69
Taula 10. Dades calculades del bloc 3.....	70
Taula 11. Dades calculades del bloc 4.....	71
Taula 12. Dades calculades del bloc 5.....	72
Taula 13. Comparació de dades generals entre els blocs 2, 3, 4 i 5.....	72

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1. Protocol d'actuació davant pèrdues i dol	18
Figura 2. Esquema del mètode d'investigació i el tipus d'estudi escollits.....	25
Figura 3. Avantatges i inconvenients del qüestionari.....	28
Figura 4. Planificació temporal del procés de recollida de dades	30
Figura 5. Gràfic comparatiu de l'edat dels participants	32
Figura 6. Gràfic comparatiu dels centres on han treballat els participants	33
Figura 7. Gràfic comparatiu dels anys en actiu dels participants	33
Figura 8. Gràfic comparatiu dels llocs actuals de treball dels participants	34
Figura 9. Gràfic comparatiu del temps en el lloc actual dels participants.....	34
Figura 10. Gràfic comparatiu dels resultats dels blocs 2, 3, 4 i 5.....	35
Figura 11. Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 2.....	36
Figura 12. Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 3.....	36
Figura 13. Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 4.....	37
Figura 14. Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 5.....	38

1. INTRODUCCIÓ

La mort és, com afirma Vilaltella (1981), un procés fisiològic, però sobretot, un motiu d'angoixa i preocupació diària. El sentiment de por i incertesa que genera aquest tema, va creixent i alimentant-se amb l'edat, i no pel fet d'estar cada vegada més prop d'aquest moment, sinó per no haver-se dut a terme una pedagogia de la mort adequada (Vilaltella, 1982). Açò fa evident la necessitat de treballar-ho des de les primeres edats, tant en l'àmbit familiar com en l'escolar, amb l'objectiu de deixar de considerar-ho com un tema tabú i d'incorporar-ho com a part de la vida, ajudant als infants a saber enfrontar-se a aquestes inevitables situacions (Jambrina, 2014).

Donada la importància d'incorporar el treball de la mort i el dol a les aules, sorprèn veure que els docents segueixen sense incloure-la a les escoles. Amb l'objectiu de descobrir el perquè ocorre, un gran nombre d'autors i autores han dut a terme investigacions diverses, algunes de les més destacables es mencionen a continuació.

En primer lloc, Bulnes (2018), fa una recerca per apropar-se a la concepció docent al voltant de la inclusió d'una pedagogia de la mort a les aules, centrant-se en els i les mestres d'Infantil. Encara que extrau evidències de que la inseguretad davant com tractar aquest tema és condicionant per a que els docents prenguin la decisió de no treballar-ho, li falta profunditzar i anar més enllà de l'existència d'un problema en la manca de formació docent i de ferramentes que es troben al seu abast.

Pel que fa a l'estudi de Ramos (2018), ocorre semblant, es centra en descobrir les necessitats de formació i les percepcions personals dels docents sobre la mort, i redueix la mostra a mestres en actiu i docents en formació solament d'Educació Primària. A més, s'enfoca en quina formació és la que requereixen els docents per poder tractar aquest tema, però no es planteja si el problema és realment una manca de formació.

Per altra banda, Camats i Ramos (2019), encara que segueixen posant el centre d'atenció en la falta de formació docent, van més enllà. En lloc de parlar d'una pedagogia de la mort, mencionen una pedagogia de la finitud humana. L'objectiu de fer ús d'aquest concepte és deixar de banda la concepció negativa de la mort (com un sofriment i un sense sentit), per evitar d'aquesta manera possibles problemes emocionals futurs provocats per no haver-ho treballat adequadament (com estrès, ansietat, depressió, etc.), tenint així caràcter preventiu.

Per últim, Casanova, Clemente, González i Rabal (2020), posen en pràctica una investigació que consisteix en, a través d'un qüestionari, esbrinar si les escoles i els seus equips docents estan preparats per enfrontar-se al dol i la mort, situacions que es troben molt presents en l'actualitat amb la CO-VID 19. Aquest estudi engloba més variables (formació, recursos, importància que es dona al tema, etc.), però encara es centra sobretot en les mancances formatives. Per altre costat, incloure les perspectives de docents des d'Infantil a la Universitat, fa que l'instrument de recollida de dades sigui massa genèric i deixi temes per tractar.

Per tot açò comentat, aquest Treball de fi de Màster es centra en fer una recerca per conèixer quines són les raons o els entrebancs que els i les mestres de la Comunitat Valenciana de primer i segon cicle d'Educació Infantil consideren que frenen, dificulten o impedeixen el treball de la mort i el dol a les aules.

Per poder descobrir-ho i investigar-ho, aquest estudi ha comptat amb la participació de trenta-sis mestres d'Infantil que actualment estan treballant en l'escola pública, concertada o privada. Els i les participants treballen a diversos centres d'Infantil i Primària situats a Alacant, Almàssera, Benifaraig, Burjassot, Paiporta, Paterna, la Pobla de Farnals, Quart de Poblet, València i Vinaròs, i han ofert, a través d'un qüestionari en línia (enviat i elaborat amb l'eina *Google Forms*) la seua opinió personal al voltant del tema d'estudi.

Gràcies a la participació de docents de diverses localitzacions i realitats escolars, s'han pogut comparar opinions i percepcions, i s'ha pogut arribar a conclusions fonamentades, aconseguint així, l'objectiu principal que es proposava aquesta investigació: identificar les raons i els entrebancs que impedeixen que els i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana incloguin una pedagogia de la mort a les aules.

El projecte de recerca que s'ha dut a terme es divideix en diversos apartats. Inicialment es fa una justificació de l'elecció del tema de recerca, exposant la motivació personal que ha dut a escollir aquest, i les raons per les quals es considera important i rellevant. A continuació es mostra quin és el marc normatiu en el que es basa la investigació, seguit pel corresponent marc teòric, on es fa una revisió bibliogràfica per concretar què aporta aquest tema a la societat. Després, s'explica el plantejament del problema, que inclou la contextualització, els objectius i les hipòtesis de la investigació (amb les seues corresponents variables dependents i independents). Tot seguit es descriu el marc metodològic, on s'exposa el tipus d'investigació, es descriu el context, els destinataris, l'instrument utilitzat i l'estratègia de recollida i d'anàlisi de dades. Un cop seleccionada la metodologia, es dona pas a l'apartat dels resultats, seguit pel punt referent a les conclusions, la discussió, les propostes de millora i suggeriments que s'extrauen de l'anàlisi d'aquests. Finalment, es tanca el document amb les referències bibliogràfiques utilitzades i els annexos que són d'interès per comprendre i completar la investigació.

2. JUSTIFICACIÓ

L'educació emocional es troba cada dia més present en les escoles, sent els i les docents els encarregats d'incloure i acollir els sentiments i emocions dins de l'aula. Tenint present que la majoria dels problemes als que s'enfronta avui en dia la societat tenen un fons emocional, i que les emocions són també condicionants en el desenvolupament cognitiu (Bisquerra, 2003) i en els processos d'ensenyament-aprenentatge, sembla indispensable que els i les docents sàpiguen, no solament fer-los un lloc en el aula, sinó com tractar-les i treballar-les, oferint al seu alumnat ajudes per saber auto-gestionar-se.

La necessitat de treballar aquesta educació emocional, sobretot en les primeres etapes de l'educació, és evident, però el que encara no tenen tan assumit els i les docents és que l'educació emocional implica també el treball d'aspectes com el dol i la mort, perquè una cultura que no valora la mort, no valora la vida (Cortina i de la Herrán, 2007). Deixar aquest tema de banda podria produir, com afirmen Camats i Ramos (2019), l'aparició en un futur de problemes emocionals, com són l'ansietat, la depressió o l'estrès entre d'altres. Per aquesta raó, és imprescindible que es tingui present a les aules el que es coneix com a pedagogia de la mort.

Cortina i de la Herrán (2007) defineixen l'educació per a la mort o la pedagogia de la mort, com una manera d'adaptar-se i de presentar la realitat, incloent tota la realitat, sense deixar de banda temes tabú (com la mort, el sexe, etc.), per poder ajudar als infants a superar les seues pors i a créixer interiorment, connectant una educació ordinària a una educació per a l'evolució humana i per a la consciència.

Parra (2017) destaca que aquest tipus d'educació i pedagogia de la mort va més enllà de treballar els casos concrets en els que l'alumnat no ha superat el dol per una pèrdua propera, sinó que s'encarrega de donar les pautes per a viure plenament. A més, ajuda a tindre una visió real del temps i de la vida, i sobretot, a entendre que cada moment de la vida és únic i irrepetible, i no és necessari donar-li importància a qüestions que no la mereixen, perquè ningú sap si hi haurà un demà.

Combinant les visions anteriorment comentades, es troba la proposta de Cortina, de la Herrán i Rodríguez (2015), els quals afirmen que una pedagogia de la mort inclou, no solament accions pedagògiques preventives (independents del sorgiment o no d'un cas de defunció proper a l'alumnat), sinó també accions paliatives.

Aquesta visió positiva exposada sobre la pedagogia de la mort, es veu també reflectida en el que exposen Colomo i de Oña (2014), que manifesten que la mort és un contingut necessari, global i normalitzat per poder ensenyar a viure completament. Així, consideren que és essencial que els i les docents prenguin consciència del paper que juguen en aquest tema ells i elles, i també els mitjans de comunicació, per poder fer un bon ús d'aquests, i ajudar als infants a tindre una visió crítica enfront al que aquests mitjans els presenten.

Una opinió semblant sobre la pedagogia de la mort comparteix Gorosabel (2013), destacant la importància de treballar la mort inclús abans de que l'infant pugui viure-la de prop, incloent-la com una etapa més de la vida a la que totes les persones hauran de fer-li front en algun moment. És essencial que l'educació

per a la mort s'encarregui de donar-li un sentit significatiu a aquesta, ampliant així els objectius de l'escola, és a dir, no solament l'objectiu d'oferir continguts i informació, sinó també el d'acompanyar a l'alumnat en totes les seues dimensions i experiències (Herrero i Poch, 2003).

Per tot açò mencionat, es pot concloure que una educació per a la mort ofereix una millora i una evolució en la formació de les persones (Parra, 2017), i és imprescindible, per poder oferir a l'alumnat una vida de qualitat, així com el suport i acompanyament que necessiten en les seues experiències. Els i les docents han de ser els encarregats de donar a l'alumnat les respostes que requereixen, i en el cas que no es trobi la resposta, donar-los l'espai necessari per parlar-ho, fent-los costat en la vivència de qualsevol situació contradictòria, dura i complicada (Nolla, 2009). Ho afirmava Joan Carles Mèlich, educar per a la vida, és indissociable d'educar per a la mort, una i altra són inseparables, ja que és necessari comprendre la mort per entendre i viure plenament la vida (com es cita en Nolla, 2009).

Exposada i demostrada la importància del tractament d'una pedagogia de la mort a les escoles, sorgeix el dubte de perquè no es veu reflectit a les aules, més concretament a les d'Educació Infantil (etapa en la que treballa com a docent l'autora de l'estudi), així com també, perquè els docents no són conscients de la seua rellevància. És interessant veure com els i les mestres d'aquests dos primers cicles de l'educació (dels 0 als 6 anys), no conceben l'escola sense incloure les emocions en les aules, però encara avui en dia, consideren com un tabú el tractament de la mort i el dol. Es pot veure com diversos autors i estudis mencionats (tant a l'apartat [1](#), com en aquest [2](#)) han tractat de descobrir el perquè, però s'han centrat en raons com la falta de formació docent, oferint com a solució plans i propostes d'actuació, sense anar molt més enllà. Considerant que en l'actualitat es pot accedir a gran diversitat de recursos i materials docents de tots els temes imaginables a un simple clic, és necessari endinsar-se i tractar de descobrir perquè, tot i que hi ha informació al seu abast, els i les docents segueixen sense optar per incloure una pedagogia de la mort.

3. MARC NORMATIU

Tot i que l'educació, sobretot al cicle d'infantil, no es pot concebre sense tenir en compte la part emocional i social de l'alumnat i dels altres agents educatius que intervenen, es pot observar que aquestes dues dimensions de la persona no es troben molt presents en els documents legals que regulen l'educació a la Comunitat Valenciana. Aquest fet ocorre també amb el concepte de la pedagogia de la mort i el tractament del dol a l'escola, sent quasi inexistent la referència a aquest tema en el marc normatiu. Tot i això, a continuació es va a fer un recull de la normativa més rellevant que regula el treball del cicle d'Infantil a les escoles de la Comunitat Valenciana, la qual afecta directament als participants d'aquest estudi, especificant la seua relació amb l'educació emocional.

En primer lloc, es troben el Decret 37/2008, de 28 març, del Consell, pel qual s'estableixen els continguts educatius del primer cicle de l'Educació Infantil a la Comunitat Valenciana, i també el Decret 38/2008 de 28 de març, del Consell, pel qual s'estableix el currículum del segon cicle de l'Educació Infantil a la Comunitat Valenciana. Ambdós decrets destaquen la importància del treball multidimensional (sobretot de les dimensions social i afectiva de l'ésser humà) així com també de la creació d'un clima d'afecte i confiança, de suport i acollida, per poder donar seguretat afectiva i emocional a l'alumnat i possibilitats per obrir-se i compartir amb la resta.

Així, aquests decrets exposen que la finalitat de l'Educació Infantil és ajudar l'alumnat perquè puguin adquirir autonomia personal, desenvolupar l'autoestima i sobretot les seues capacitats afectives i emocionals. A més, s'afirma que tot aprenentatge està supeditat a la implicació global de l'infant, incloent l'aspecte emocional i afectiu.

Més concretament, en la primera àrea (coneixement de si mateix i autonomia personal) s'especifica que tot aprenentatge es du a terme a partir de les percepcions corporals exteroceptives, les interoceptives (els propis estats fisiològics i emocionals) i les propioceptives, i posa com un dels objectius principals conèixer, manifestar i controlar gradualment les pròpies emocions i sentiments, respectant les dels altres. També a la segona àrea curricular (medi físic, natural, social i cultural), destaquen com un dels objectius principals la creació de relacions i vincles, tant amb adults com amb els seus iguals, que responguin a sentiments d'afecte, respecte, col·laboració i ajuda. Per últim, en la tercera àrea curricular (els llenguatges: comunicació i representació) es descriu el cos com el mitjà per compartir pensaments, sentiments, emocions i percepcions, exposant la necessitat de despertar en els infants l'interès per expressar aquesta informació.

Altre document legal de gran importància i relació amb el tema d'estudi és l'Ordre 20/2019, de 30 d'abril, de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, per la qual es regula l'organització de la resposta educativa per a la inclusió de l'alumnat en els centres docents sostinguts amb fons públics del sistema educatiu valencià. En aquesta ordre, semblant al que s'exposa en el currículum d'Infantil, es destaca la importància d'atendre totes les dimensions de l'alumnat, garantint la no-discriminació, la igualtat d'oportunitats i l'accessibilitat universal en totes aquestes. A més, es fa referència a la necessitat que, des de

l'escola, es promogui un desenvolupament intel·lectual, però també personal, conductual, de la salut, social i emocional, treballant habilitats per a l'autoregulació del comportament i de les emocions. Es centra sobretot, en com d'imprescindible és atendre a la inestabilitat emocional que podria sofrir l'alumnat amb necessitats específiques de suport educatiu, en risc d'exclusió, amb malalties, etc.

Seguidament, és necessari fer referència a l'Ordre de 24 de juny de 2008, de la Conselleria d'Educació, sobre l'avaluació en l'etapa d'Educació Infantil. Encara que no menciona aspectes referents a l'avaluació que es relacionen amb la intel·ligència i educació emocional, sí que descriu com ha de ser el document conegut com [Historial educatiu](#). Aquest document s'emplena a l'inici de l'escolarització, i recull tota la informació de l'alumne, com per exemple aspectes relacionats amb la conducta emocional i social a l'arribada a l'escola, per donar acollida i resposta a l'alumne i les seues emocions i sentiments a l'aula.

A nivell estatal es troba la Llei orgànica 8/2015 del 22 de juliol de modificació del sistema de protecció a la infància i adolescència, on es defineix que l'interès superior del menor ha de ser el principi prioritari en tots els àmbits i actuacions. Aquesta, fa referència a diversos aspectes emocionals, com el dret de l'infant a que les seves necessitats (materials, físiques, educatives, emocionals i afectives) siguin escoltades i satisfetes; o la necessitat d'integrar el menor i de minimitzar els riscos que puguin generar els canvis materials i sobretot emocionals sobre ell i ella i sobre la seua personalitat; o el dret del xiquet o xiqueta a que es consideren els seus desitjos, sentiments i opinions.

Així mateix ho descriu la Llei 26/2018, de 21 de desembre, de la Generalitat, de drets i garanties de la infància i adolescència, una de les poques en mencionar concretament l'educació emocional, destacant la importància de treballar-ho junt amb l'educació en valors per a la convivència i una coeducació inclusiva. A més, aquest document comenta la importància de formar a docents i famílies en educació emocional i maneig conductual. A semblança d'aquesta, es troba el Decret 39/2008, de 4 d'abril, del Consell, sobre la convivència en els centres docents no universitaris sostinguts amb fons públics i sobre els drets i deures de l'alumnat, pares, mares, tutors o tutores, professorat i personal d'administració i servicis, que exposa la necessitat de l'educació emocional que permetrà a l'alumnat afrontar adequadament les relacions interpersonals.

Pel que fa als documents legals més actuals relacionats amb el tema d'estudi, es troba la Resolució de 17 de juliol de 2020, del secretari autonòmic d'Educació i Formació Professional, per la qual s'aproven les instruccions per a l'organització i el funcionament dels centres que imparteixen Educació Infantil de segon cicle i Educació Primària durant el curs 2020-2021, així com també la Resolució de 31 de juliol de 2020, del secretari autonòmic d'Educació i Formació Professional, per la qual es dicten instruccions per a l'organització i el funcionament de les escoles infantils de primer cicle de titularitat de la Generalitat per al curs acadèmic 2020-2021. En ambdues, es descriu la necessitat d'oferir des de l'escola suport emocional a l'alumnat, sobretot davant la situació actual provocada per la CO-VID 19. Més concretament, a la primera de les resolucions mencionades, es comenta que és important incloure al Pla d'Atenció a la Diversitat i Inclusió Educativa (PADIE) i al Pla d'actuació al centre del personal del servei especialitzat d'orientació, diverses actuacions destinades a atendre les

conseqüències derivades de la situació de crisi provocada per la CO-VID 19, com per exemple mesures d'acompanyament als docents, orientació i suport a l'alumnat i les famílies (amb plans de reforç i suport emocional).

Per acabar amb aquest apartat, comentar que, encara que no hi ha documents legals específics de l'educació emocional, ni documents legals que facin referència a la pedagogia de la mort, la Generalitat Valenciana, a través del REICO (repositori de recursos web per a la igualtat i la convivència) comparteix diversos recursos per a la prevenció, la intervenció i la igualtat, entre els quals es troben guies com la "[Guia i orientacions per a l'atenció al dol des dels centres educatius](#)". En aquesta, s'ofereixen pautes d'actuació davant el dol de l'alumnat i de manera preventiva (guiat cap a la pedagogia de la mort), adjuntant exemples de casos i una breu explicació de què és el dol i com conceben la mort els infants.

4. MARC TEÒRIC

La pedagogia de la mort és un concepte relativament nou, que encara no ha arribat a incorporar-se al món educatiu, ja que molts docents encara el desconeixen. Partint del fet que la mort és part de la nostra vida, i una de les preocupacions i pors més generalitzades entre infants, adolescents i fins i tot adults, ja que amb l'edat va augmentant (Vilaltella, 1981), és essencial que es treballi a les escoles. Solament incloent aquesta pedagogia a les aules s'aconseguirà fer un canvi en la concepció de la mort, posant fi a la consideració d'aquest com un tema tabú i ajudant l'alumnat a adquirir i posar en pràctica estratègies i actuacions per enfrontar-se a situacions de dol (Jambrina, 2014).

El sentiment de por, incertesa i tristesa que aquest procés fisiològic genera, pot reorientar-se i autoregular-se amb l'aplicació d'una bona pedagogia de la mort (Vilaltella, 1982). Això requereix també, una bona educació emocional, ja que ambdues estan estretament relacionades. L'ésser humà és un ésser social, però també emocional, el que implica que aquest vagi creant vincles afectius amb les persones significatives del seu voltant, vincles que al perdre a la persona desapareixen i generen sentiments de tristesa, por o angoixa, els quals si no es treballen de manera adequada poden acabar condicionant el desenvolupament i la vida de l'infant (Bisquerra, 2011).

Exposada la importància tant de la inclusió de l'educació emocional, com de la inclusió de la pedagogia de la mort a les aules, és necessari elaborar un marc teòric que englobi la informació més rellevant d'ambdós temes. Per aconseguir-ho, s'ha fet una recerca en diverses fonts documentals (com google acadèmic, la biblioteca de la UOC, la base de dades Dialnet, el servei de biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona i a l'INTEF, l'institut nacional de tecnologies educatives i formació del professorat) d'aquells articles, llibres o investigacions més rellevants dels últims deu anys, ampliant posteriorment la data límit per a descobrir aquells articles i autors o autores que van establir els fonaments per als temes que sustenten aquest estudi.

A continuació, es fa un aprofundiment sobre aquests, començant per l'educació emocional (el concepte i la seua importància, l'educació emocional a Infantil i l'educació en valors), seguint amb la pedagogia de la mort (antecedents, definició, fonaments i característiques, i com i perquè treballar aquesta en Infantil) i acabant amb diversos estudis i investigacions que han tractat de descobrir com és el treball de la pedagogia de la mort a les escoles i quines són les percepcions dels docents sobre aquesta.

4.1. L'educació emocional

4.1.1. Concepte i rellevància

Les emocions ens acompanyen a diari i formen part de nosaltres, per això és necessari que aquestes siguin educades, per poder créixer i desenvolupar-se de manera adequada, millorant la convivència amb un mateix i amb la resta (Bisquerra, 2011). Quan es parla d'emocions es fa referència als estats d'ànim que es produeixen per impressions dels sentits, idees, records o pensaments (Perpiñán, 2013); en canvi, quan s'anomenen els sentiments es fa referència a la presa de consciència d'aquestes emocions etiquetades, el que ajudarà a comunicar de manera més racional l'estat anímic (Núñez i Valcárcel, 2014).

Tenint clars aquests dos conceptes, es pot definir l'educació emocional com un procés educatiu continu i permanent, que tracta de desenvolupar les competències i habilitats emocionals per a que ajudin al desenvolupament humà, amb l'objectiu de capacitar per a viure i conviure (García, 2017). L'educació emocional és un aprenentatge que es desenvolupa durant tota la vida i que té per objectiu principal la millora del benestar personal i social, encara que també hi ha objectius més específics, com els següents (Bisquerra, 2000):

- Adquirir un millor coneixement de les emocions pròpies (auto-consciència)
- Identificar les emocions de la resta
- Anomenar les emocions correctament
- Desenvolupar l'habilitat d'autoregulació emocional i d'autonomia personal
- Pujar el llindar de tolerància a la frustració
- Desenvolupar la intel·ligència interpersonal i intrapersonal
- Prevenir els efectes nocius que poden provocar algunes emocions
- Desenvolupar l'habilitat per generar emocions que produeixin efectes positius
- Adoptar una actitud positiva davant la vida
- Desenvolupar l'habilitat d'auto-motivació

Una descripció similar ofereix López (2005), qui afirma que l'educació emocional consisteix en validar les emocions, empatitzar amb la resta, ajudar a identificar i a posar-li nom a les emocions que es senten, ensenyar les millors maneres d'expressar-se i relacionar-se amb la resta, estimar-se i acceptar-se a un mateix, posar límits, respectar a tots i oferir estratègies per resoldre problemes.

Aquesta definició inclouria les dues competències emocionals que descriuen Goleman, Boyatzis i Mckee (2002), la personal i la social. La primera, la competència personal, inclouria tant la consciència d'un mateix (consciència emocional, valoració adequada i confiança en un mateix), com l'autogestió (autocontrol emocional, transparència, adaptabilitat, assoliment, iniciativa i optimisme). La segona, la competència social, englobaria tant la consciència social (empatia, consciència de l'organització i servei), com la gestió de les relacions (lideratge inspirat, influència, desenvolupament dels altres, canalitzar el canvi, gestió dels conflictes, establir vincles i treball en equip o col·laboració).

Sent coneixedors de totes les habilitats i competències que l'educació emocional treballa i ajuda a desenvolupar, sembla coherent que aquesta es trobi cada vegada més present a les escoles. Els docents són els encarregats d'acollir les emocions a l'aula, de donar pautes per auto-gestionar-les, el que és indispensable, ja que aquestes condicionen el desenvolupament cognitiu i els processos d'ensenyament-aprenentatge (Bisquerra, 2003).

4.1.2. Educació emocional a infantil

Considerant l'educació emocional com imprescindible en les escoles, sorgeix el dubte de quan hauria de ser incorporada. Com afirmen Fernández i Montero (2016), és necessari incloure l'educació emocional sobretot al segon cicle d'Infantil, ja que és un període crític, al incorporar-se a l'escola s'obrin al món i augmenten les seues vivències, i van poc a poc creixent i relacionant-se. L'etapa d'Infantil es caracteritza per una gran riquesa d'emocions, però encara

que les senten, no són capaços encara d'expressar-les, per això és essencial que des del principi comencen a treballar-se i a posar nom a les emocions, per aconseguir el desenvolupament afectiu i també el cognitiu, ambdós molt connectats (Morales, 2016).

Gelabert (2014), defineix l'Educació Infantil com el segon agent de socialització, el que li adjudica la responsabilitat, junt amb el primer agent que és la família, de tots els aprenentatges socio-emocionals, per això és important que des de les primeres edats es potenciï el seu desenvolupament incorporant-ho als aprenentatges escolars. Una opinió similar ofereixen Aguaded i Valencia (2017), que destaquen la importància de que les emocions es treballin des del cicle d'Infantil, ja que és una època en la que s'adquireixen amb més facilitat alguns aprenentatges que tindran una bona influència en el desenvolupament de la seua personalitat. A més, aquest treball emocional ajudarà a resoldre diverses problemàtiques que es troben presents en aquesta etapa tan essencial del cicle vital.

Per últim, altres autores que promouen la inclusió de l'educació emocional des de les primeres edats són de Damas i Gomariz (2020). Destaquen que en Espanya hi ha una gran promoció de l'educació emocional, i de la investigació i innovació en aquesta, la qual s'ha de treballar des de ben menuts per aconseguir que sigui efectiva. Per això, afirmen que molts programes d'atenció primerenca l'estan posant ja en pràctica, perquè aquesta és una manera d'educar per a la vida i té per objectiu possibilitar la convivència i el benestar de l'infant.

4.1.3. Educació en valors

L'educació emocional està estretament relacionada amb l'educació en valors, ja que aquesta última inclou, com un dels seues temes transversals, l'educació per a la salut. La salut la defineixen Ortega-Navas, Pérez-González, Piqueras i Yáñez (2020), com un estat complet de benestar físic, mental i social, que per tant inclou, no solament la salut física, sinó també la salut mental. Per això, afirmen que les emocions formen part essencial del treball de l'EpS (Educació per a la Salut), i condicionen l'arribada a un estat de benestar, a tindre salut en definitiva.

Buxarrais (2009) mostra, gràcies a la definició i descripció de l'educació en valors, la gran relació que aquesta té amb l'educació emocional. Així, considera l'educació en valors com la creació de les condicions necessàries per a aconseguir que cadascú pugui descobrir i fer l'elecció lliure entre aquells models i aspiracions que puguin dur-lo a la felicitat plena. Aquesta educació en valors que descriu Buxarrais (2009) requereix del desenvolupament d'una sèrie de dimensions morals (capacitats o habilitats) que faciliten l'augment de l'autonomia i l'esperit crític, ambdós objectius clau en l'educació en valors. Les dimensions morals que s'inclouen són: l'autoconeixement, l'autonomia i l'autoregulació, les capacitats de diàleg, la capacitat per transformar l'entorn, la comprensió crítica, l'empatia i la perspectiva social, les habilitats socials i per a la convivència, el raonament moral o capacitat cognitiva. Al comparar aquestes dimensions morals amb els objectius o habilitats a desenvolupar per l'educació emocional anomenades per Bisquerra (2000), es pot observar com algunes són compartides i coincideixen, el que deixa entreveure la necessitat de que aquestes dues, educació emocional i educació en valors es desenvolupen de forma conjunta i es complementen.

Álvarez (2013) exposa la importància del treball d'aquestes dues educacions, l'emocional i la de valors, afirmant que ambdues formen part de la vida, i és essencial formar l'alumnat, acollir els seus sentiments i afectes, i també transmetre'ls valors ètics. Aquestes dues educacions ajudaran a l'infant a comprendre el significat de la vida com un tot, a conèixer-se a si mateixa i a la resta, i a poder gestionar situacions i problemes de manera adequada. S'ha d'abandonar la concepció arcaica de l'educació, en la que el o la docent s'encarrega de transmetre uns coneixements, de fer una col·lecció i recollida de dades mecàniques, i s'ha d'anar més enllà.

La necessitat d'incloure l'educació emocional i l'educació en valors a les aules sembla més que evident, sobretot en les primeres etapes tan crítiques en que l'alumnat són com esponges, disposats a absorbir tot allò que se'ls transmeti. Encara que els i les docents, com afirmen de Damas i Gomariz (2020), són cada vegada més conscients dels beneficis de posar en pràctica una educació que atengui totes les dimensions de la persona (sobretot social i emocional), segueixen deixant en segon pla els sentiments o emocions que es conceben de manera errònia com a negatius. Deixar de banda part de les emocions de l'alumnat tindrà com a conseqüència que ells i elles no siguin capaços de gestionar-los, podent produir en el futur problemes emocionals com ansietat, depressió o estrès (Camats i Ramos, 2019). Partint de la idea de promoure una educació per a la vida, sembla indispensable incloure tots els aspectes d'aquesta vida, totes les situacions i problemes que puguin sorgir, inclús aquells considerats tabú, com la sexualitat o la mort i el dol, perquè una cultura que no valora la mort no valora la vida (Cortina i de la Herrán, 2007).

Aquesta concepció de l'educació, fa sorgir l'anomenada pedagogia de la mort, tema que es tracta i es descriu a continuació.

4.2. Pedagogia de la mort

4.2.1. Antecedents

Resulta cridaner observar com, des de la filosofia, es considera com un tema clau la mort, així com fer una educació que prepari i treballi per a aquesta, però açò no es veu reflectit ni en els currículums ni en l'educació, com comenten Cortina, de la Herrán i Rodríguez (2012). La necessitat del treball d'una pedagogia de la mort és evident donada la seua rellevància per al coneixement i la recerca de significats que donin sentit a la vida, però els i les professionals de l'educació segueixen sense fer-li un lloc a les aules. Encara que en els últims temps s'ha estat tractant de fer canvis en el sistema educatiu, aquests han sigut bastant superficials, i per tant, han seguit sense donar lloc a continguts com la mort i la finitud.

Al voltant de la dècada dels noranta del segle vint és quan comencen a aparèixer experiències relacionades amb la pedagogia de la mort a Espanya (Cortina, de la Herrán i Rodríguez, 2012). Una de les més rellevants és la que van dur a terme Concepció Poch, Mª Antònia Plaxats i Joan Carles Mèlich, que començaren amb la posada en pràctica de diverses experiències que juntes constituïren la "Pedagogia de la vida i de la mort", i amb la creació d'un curs anomenat "Educar per a la vida: Educar per a la mort", amb el que intentaven donar resposta a les necessitats dels infants davant una pèrdua, acompanyant-los en el dolor i el sofriment (Cortina, 2010). Altra experiència cridanera durant aquests primers anys de sorgiment, és la feta per Agustín de la Herrán, Isabel

González, Mª José Navarro, Mª Vanessa Freire i Soraya Bravo, la qual va consistir en investigar com els infants entenen la mort i com fonamentar una Educació per a la mort des de l'Educació Infantil per ajudar a una millor comprensió d'aquesta, posant l'Educació per a la mort com un dels principals temes transversals a treballar en les escoles (Cortina, 2010).

Gràcies a diverses investigacions i experiències al voltant d'una educació per a la mort i la finitud, com per exemple les mencionades, va sorgir el concepte de pedagogia de la mort.

4.2.2. Definició

Cortina i de la Herrán (2007) descriuen l'educació per a la mort com una manera d'adaptar-se i de presentar la realitat, incloent tota la realitat, sense deixar de banda temes tabú (com la mort, el sexe, etc.), que té per objectiu ajudar als infants a superar les pors i a créixer interiorment, connectant l'educació ordinària a una educació per a l'evolució humana i per a la consciència.

Osorio, Paz i Rodríguez (2020) consideren la pedagogia de la mort com una proposta innovadora que conceptualitza tòpics que fins ara estaven vedats per a l'educació i la formació, i que té per objectiu que l'ésser humà recuperi la consciència de mortalitat i la compassió cap a l'altre en una societat cada vegada més materialista i egoista. La pedagogia de la mort ha d'encarregar-se sobretot de normalitzar la pèrdua.

Cortina, de la Herrán i Rodríguez (2012), defineixen la pedagogia de la mort com un àmbit d'investigació, formació i innovació educativa emergent, que promou la comprensió de que les persones no són eternes, de la finitud humana, per entendre la fragilitat de la vida i les emocions com a part de la realitat.

4.2.3. Fonaments i característiques

Definida aquesta educació o pedagogia per a la mort, és necessari exposar les seues característiques i els fonaments que la sustenten.

Per una banda, Parra (2017) destaca que aquest tipus d'educació va més enllà de treballar els casos concrets de defunció o pèrdua que puguin sorgir i siguin propers a l'alumnat, ja que ajuda a oferir pautes per poder viure plenament, donant una visió més realista del temps i de la vida, i concebant cada moment com únic i irrepetible.

Una opinió semblant transmeten Camats i Ramos (2018), així com també Cortina, de la Herrán i Rodríguez (2015), els quals comenten que l'educació per a la mort pot dur-se a terme de manera pal·liativa (després de produir-se un cas) o de manera preventiva (abans de produir-se un cas). Encara que descriuen dos tipus, destaquen la importància de treballar el segon, l'educació preventiva, ja que d'aquesta manera es podrà incorporar de manera progressiva i aquest tabú s'anirà comprènent fins a arribar a la seua normalització.

Altra característica que recull Ramos (2020) sobre la pedagogia de la mort, és que aquesta s'encarrega de conèixer les emocions i els fets que desencadena la pèrdua d'algú estimat, el que ajuda a una elaboració del dol de manera més positiva. A més, aquesta educació per a la mort ajuda a adquirir tres aprenentatges clau: valorar el que es té, allunyar preocupacions i desitjos trivials, i l'autoconsciència de que la pròpia existència no es pot posposar.

Per últim, Cortina, de la Herrán i Rodríguez (2012), recullen dues propostes que fan Arnàiz (2003) i Cobo (2001), sobre principis i àmbits d'intervenció per a una pedagogia de la mort.

Arnàiz (2003), anomena deu principis o propostes per la pedagogia de la mort:

- Pedagogia del dol com acompanyament.
- Col·laboració amb les famílies.
- Incloure en l'aula moments de silenci i reflexió conjunta.
- Donar seguretat emocional i evitar que la mort sigui un tabú en l'escola.
- Respectar les diferències personals, culturals, filosòfiques i religioses.
- Alfabetització emocional.
- Assumir que la vida implica dolor i sofriment.
- Assumir que les persones del voltant de qui sofreix també tenen dolor.
- Reflexionar sobre la mort des de la individualitat-universalitat.
- Replantejar la concepció del temps.

Per altra banda, Cobo (2001) recull un llistat dels àmbits d'intervenció educativa en una pedagogia per a la mort, entre els quals es troben la:

- Pedagogia dels sentiments i del dolor moral.
- Pedagogia cultural de la mort.
- Pedagogia psicodramàtica de la mort.
- Pedagogia del temps.
- Pedagogia del record.
- Pedagogia de la soledat.
- Pedagogia del silenci.
- Pedagogia de la foscor.
- Pedagogia de la quietud, del repòs i de la contemplació.
- Pedagogia de la consciència moral.

4.2.4. Com i perquè tractar-ho en Educació (Infantil)

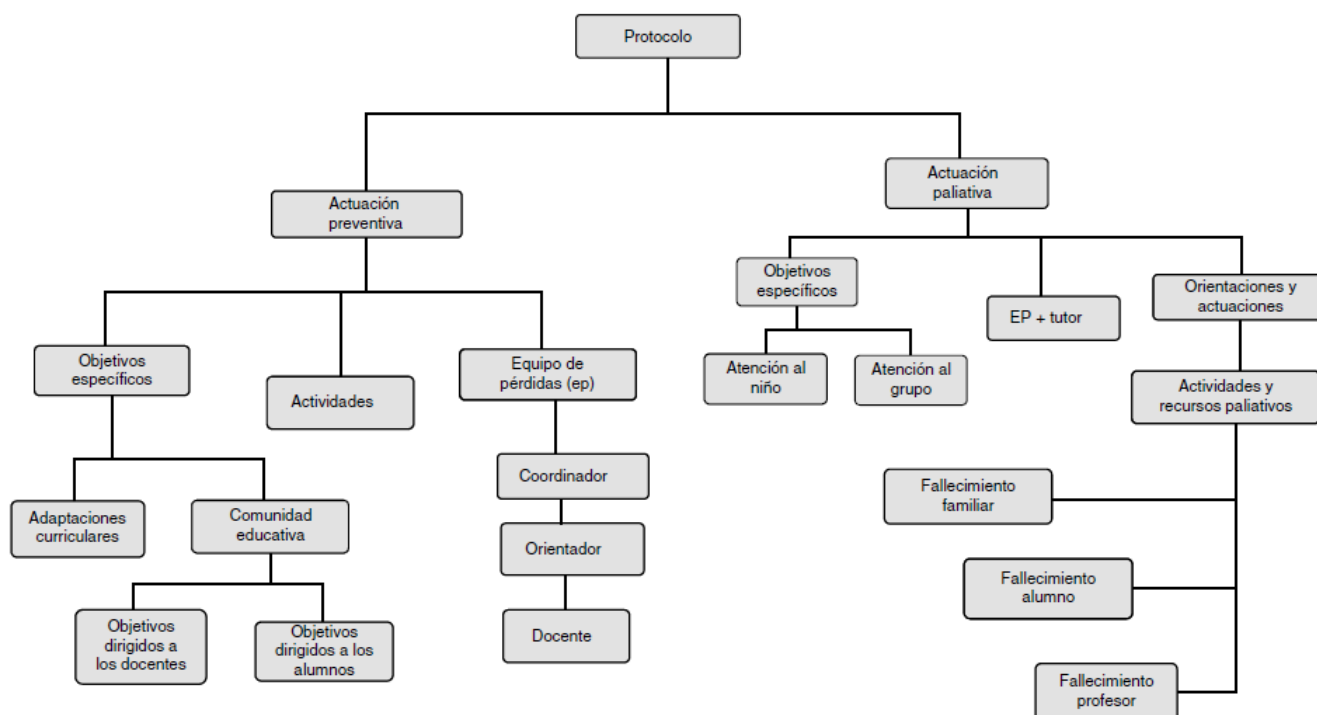
Havent recollit aquella informació més rellevant al voltant de la pedagogia de la mort, és evident la necessitat de treballar aquesta a les escoles, però des de la visió positiva exposada, i recollida també a l'article de Colomo i de Oña (2014), els quals descriuen la mort com un contingut necessari, global i normalitzat per poder ensenyar a viure completament. És essencial que els professionals de l'educació siguin conscients del paper que juguen en aquest tema, així com també, de la influència que tenen les percepcions de les famílies o els mitjans de comunicació, per fer un bon ús d'aquests últims, i ajudar als infants a tindre una visió crítica cap al que aquests els transmeten.

Seguint amb el caràcter preventiu que ha de tenir l'educació per a la mort, i que destaquen Camats i Ramos (2018), és requisit indispensable que la mort es treballi inclús abans de que l'infant l'experimenti de prop, és imprescindible incloure-la com una etapa més de la vida a la que tots i totes s'han d'enfrontar (Gorosabel, 2013). L'educació per a la mort ha de donar-li un sentit significatiu a aquesta, canviant la concepció que és té de l'escola, de l'educació i del paper docent, no soles l'encarregat d'oferir i transmetre continguts, sinó l'acompanyant de l'alumnat en totes les seues dimensions i experiències (Herrero i Poch, 2003).

Prenent consciència de com de condicionants són les primeres etapes, i dels aprenentatges, contextos i relacions que s'obrin als infants a l'entrada a les

escoles, sembla realment enriquidor començar des d'Educació Infantil a treballar l'educació per a la mort. Com proposen autors com Gorosabel i León (2016), açò es pot incorporar al cicle d'infantil a través de, per exemple, un pla d'actuació, com el que es descriu a la [figura 1](#).

Figura 1
Protocol d'actuació davant pèrdues i dol

Nota: informació extreta de Gorosabel i León (2016)

Per concloure, l'educació per a la mort és tan positiva perquè possibilita una millora i una evolució en la formació de les persones, i a més ajuda a tenir una vida de qualitat en la que els professionals de l'educació acompanyen els infants i els donen el suport necessari per a cada moment (Parra, 2017). Educar per a la vida és inseparable d'educar per a la mort, ja que comprenent la mort es pot aconseguir una vida plena, com afirma Joan Carles Mèlich (com es cita en Nolla, 2009). La pedagogia per a la mort, sobretot en el cicle d'Infantil, és un procés difícil i lent, però ajuda a que, progressivament, l'alumnat pugui donar-li significat a la mort, i a que els i les docents els donen l'espai necessari per parlar i expressar les seues emocions al voltant d'aquest tema (Nolla, 2009).

4.3. Estudis al voltant de la pedagogia de la mort

Formada una bona base teòrica sobre conceptes com educació emocional, educació en valors, i sobretot, educació i pedagogia de la mort, s'ha de passar a analitzar les investigacions més rellevants que s'han dut a terme per descobrir el que concerneix a aquest estudi: conèixer les raons per les quals els i les docents no apliquen una pedagogia de la mort a les aules.

Per una banda, es troba la investigació de Ramos (2018), que té per objectiu profunditzar sobre les percepcions personals docents sobre la mort i descobrir les seues necessitats formatives. Aquest treball redueix els participants

a mestres en actiu i professorat en formació de l'etapa d'Educació Primària, deixant de banda el cicle d'Educació Infantil. Es centra en conèixer el tipus de formació que els docents perceben com a necessària per incloure el tema a les aules, però no en saber si aquest és el problema pel qual no s'inclou.

Altra investigació destacable i amb resultats i problemes similars, és la realitzada per Cívico i Colomo (2018). Aquesta intenta apropar-se a les percepcions dels estudiants del màster de Secundària sobre el seu nivell i la seua necessitat de formació sobre el tema de la mort. S'obtenen conclusions semblants a l'estudi anterior comentat, destacant que hi ha una manca de formació i que aquesta deuria ser clau. Encara que la mostra no inclou als docents de l'etapa clau per treballar aquest contingut (Infantil), sí s'arriba a descobrir que els mestres de Secundària perceben que és un tema rellevant.

Centrat en aquest cicle d'Infantil, es troba el treball de Bulnes (2018), fent una recerca per conèixer la concepció docent al voltant d'incloure una pedagogia de la mort a les aules. Encara que extrau evidències importants sobre el paper condicionant de la inseguretad docent davant el tractament d'aquest tema, li falta aprofundir, com en els estudis anteriors, no quedar-se solament en l'existència d'un problema per la falta de formació docent.

Camats i Ramos (2019), presenten un estudi que va més enllà, encara que segueixen posant el centre d'atenció en la falta de formació docent. Realitzen canvis, anomenant-ho pedagogia de la finitud (en lloc de pedagogia de la mort), tractant d'eliminar la concepció negativa de la mort. L'objectiu del canvi de nomenclatura és evitar possibles problemes emocionals futurs provocats per haver dut a terme un treball inadequat, promovent així el seu caràcter preventiu.

Per altra banda, encara que Camats, Gairín i Ramos (2020) segueixen detectant com a raó principal de no treballar la pedagogia de la mort a les aules la falta de formació, afegeixen que una de les solucions més idònies ha de ser incloure aquesta en el currículum i en els plans d'estudi.

Per últim, Casanova, Clemente, González i Rabal (2020), s'encarreguen de descobrir les percepcions docents al voltant de les seues capacitats i habilitats per enfrontar-se a situacions de mort i dol (molt presents en el moment de l'estudi per la CO-VID 19). Aquest estudi abasta més variables (formació, recursos, importància que es dona al tema, etc.), però encara es centra en la formació, i com inclou les perspectives de docents des d'Infantil a la Universitat, fa que l'instrument de recollida de dades sigui massa genèric i deixi temes per tractar.

4.4. Aportació a la societat i a l'ètica professional

Estant analitzats i comparats els diversos estudis més rellevants, es va detectar que hi havia una manca d'informació, respecte a les percepcions i opinions dels docents d'Infantil en concret (ja que és l'etapa idònia per començar a treballar-ho), i referent a les raons per les quals, encara que els professionals sí tenien la formació, seguien sense posar-ho en pràctica. El present estudi ha tractat de donar resposta a aquests dubtes, per poder anar al quid de la qüestió i ajudar a posar solució als problemes, raons o percepcions que impedeixen que el professorat es consideri preparat, format i convençut per posar en marxa la pedagogia de la mort a les aules.

Tota aquesta informació que ha tractat d'analitzar la investigació, s'ha recollit a través d'un qüestionari passat amb l'eina *Google Forms*, respectant la Llei de Protecció de dades personals (Llei Orgànica 3/2018). A l'inici d'aquest

instrument de recollida de dades, els i les participants han hagut d'acceptar en línia les condicions de participació, donant el consentiment a l'ús de la informació que han compartit amb l'autora d'aquest estudi. S'ha demanat la participació voluntària en aquest qüestionari, i als participants se'ls ha garantit l'anonimat, la llibertat de participar en l'estudi i d'abandonar-ho, i la confidencialitat de les dades.

5. PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA

5.1. Contextualització

Exposat en els apartats anteriors el problema d'estudi, és necessari acotar-lo, concretar-lo i contextualitzar-lo. La investigació que s'ha dut a terme, ha utilitzat com a instrument de recollida de dades un qüestionari emplenat per persones, les quals són docents en actiu. Totes i tots els participants estan treballant actualment en escoles públiques, concertades o privades d'Infantil i Primària d'Alacant, Almàssera, Benifaraig, Burjassot, Paiporta, Paterna, la Pobla de Farnals, Quart de Poblet, València i Vinaròs, els quals són tots pobles i ciutats de la Comunitat Valenciana en els quals l'autora d'aquesta investigació ha treballat o ha tingut contacte.

Encara que cada centre i cada docent (de manera individual) es basa en una metodologia concreta i adaptada a la seu grup d'alumnat i la seua realitat, si que hi ha diversos trets generals que totes les escoles de la Comunitat Valenciana han de tenir, els quals es veuen reflectits en el Currículum de primer i segon cicle d'Educació Infantil (Decret 37 i 38, 2008), i es resumeixen a continuació. Es garanteix una educació de qualitat per a tots els xiquets i xiquetes que es centre en totes les dimensions de l'ésser humà (afectives, socials, motrius, físiques, cognitives i estètiques), donant sobretot importància al desenvolupament social i emocional. A més, tot açò es treballa a través d'experiències i activitats amb caràcter globalitzador que es desenvolupen en un ambient d'afecte i confiança, i en les quals la llengua oral està sempre present. El treball de la llengua és essencial i es fa en les dues llengües cooficials de la comunitat (castellà i valencià), i encara que la llengua oral és el principal vehicle de comunicació, es fa una introducció de la llengua escrita (promovent un apropament a aquesta lúdica i positiu). Per altra banda, es fa ús i s'introdueix a l'alumnat en les noves tecnologies i en una llengua estrangera, tractant de que aquests i aquestes s'adapten a la societat actual. Per últim, la relació centre-família és permanent i periòdica, creant una interrelació informativa, formativa i educativa.

Partint del tema de recerca (descobrir les raons per les quals els i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana no treballen a les aules una pedagogia de la mort), i conegudes i analitzades les característiques generals del context en el que es desenvolupa l'estudi, sembla necessari plantejar-se les preguntes que es fan sobre aquest tema i que guien la investigació, les quals s'especifiquen a continuació.

- El no tractament de la mort i el dol al primer i segon cicle d'Infantil té a veure amb la falta de formació docent? Es deu a una manca de recursos i materials? És un problema del suport que es rep?
- La no inclusió d'una pedagogia de la mort a Infantil es relaciona amb les creences religioses dels docents? Es relaciona amb les seues percepcions personals respecte a aquest tema? Es considera aquest tema com a tabú i això fa que no es treballi?
- Que la mort i el dol no es tracte en Infantil té a veure amb que els docents no ho consideren important i necessari? I quan hi ha un cas de defunció propera a un alumne o alumna, també creuen que no es deu treballar a l'aula?

- El no treballar una pedagogia de la mort a les aules d'Infantil es relaciona amb la por que tenen els i les docents a les reaccions que poden tindre les famílies? Es veuen condicionats per les religions, pensaments i creences de cada família de cadascun dels i les alumnes?

Redactades i acotades les preguntes que guien la recerca, és necessari decidir també els objectius, les hipòtesi i les variables corresponents. Aquestes últimes es desprenen de les preguntes plantejades i es presenten més endavant, en l'apartat referent a les hipòtesi ([5.3](#)).

5.2. Descripció dels objectius

En primer lloc, es troba l'objectiu principal d'aquest estudi:

- O.G.: Identificar quines són les raons i els entrebancs que impedeixen que els i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana incloguin una pedagogia de la mort a les aules.

Seguidament, per concretar l'objectiu general ja mencionat, s'exposen els objectius específics:

- O.E.1.: Descobrir si els i les docents perceben que hi ha una manca de formació, a nivell psicològic i pedagògic, per fer front a situacions de mort i dol a Educació Infantil.
- O.E.2.: Detectar si les creences i percepcions personals dels i les docents condicionen el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules d'Infantil.
- O.E.3.: Conèixer l'opinió dels i les docents d'Educació Infantil sobre el grau d'importància i la necessitat d'incloure el tema de la mort i el dol a les aules.
- O.E.4.: Analitzar si les reaccions i opinions que podrien tenir les famílies de l'alumnat d'Infantil, davant el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules, podria condicionar el seu treball per part dels i les docents.

5.3. Hipòtesi

Acotat i definit l'objectiu general i els específics de la investigació, és necessari descriure quines són les hipòtesi plantejades, així com les variables dependents i independents que es corresponen amb aquestes.

- H1: La formació docent es correlaciona de forma directa amb la pedagogia de la mort.
- H2: Es troba relació entre les creences i percepcions personals dels docents i el treball de la pedagogia de la mort.
- H3: La poca rellevància que els i les docents atorguen a la pedagogia de la mort està directament relacionada amb el treball d'aquesta a les aules.
- H4: Les percepcions i opinió personal de les famílies es relacionen de manera directa amb el treball de la pedagogia de la mort a les aules.

VARIABLES:

Variable dependent:

- VD: Treball d'una pedagogia de la mort per part dels i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana.

Variables independents:

- VI₁: Formació docent.
- VI₂: Creences religioses i percepcions personals dels docents.
- VI₃: Rellevància de la pedagogia de la mort en l'educació.
- VI₄: Visió de les famílies sobre la pedagogia de la mort.

6. MARC METODOLÒGIC

Feta la recerca i recollida d'aquella informació més important referent al tema d'estudi, s'han de mencionar alguns aspectes relacionats amb la metodologia de la investigació realitzada. Per a completar i definir aquest apartat al voltant del marc metodològic, es va a descriure, tant el mètode d'investigació i el tipus d'estudi duts a terme, com el context d'investigació i les característiques de la mostra de participants i tipus de mostreig utilitzats. A tot açò, s'afegeix la descripció de l'instrument dissenyat per a la recollida de dades, junt amb una taula que relaciona cadascun dels objectius acotats amb els ítems o preguntes del qüestionari elaborat. A més, s'exposa quin mètode d'anàlisi de dades s'utilitza per a extreure els resultats i les conclusions, i s'adjunta un cronograma per identificar de manera visual les fases del procés de recollida i anàlisi de dades.

6.1. Enfocament metodològic

En primer lloc, la metodologia utilitzada en aquest estudi és la quantitativa o empíricoanalítica, la qual, com afirmaven Arnal, Latorre, del Rincón i Sans (1995), garanteix la validesa interna (criteri de veracitat), la validesa externa (criteri d'aplicabilitat), la fiabilitat (criteri de consistència) i l'objectivitat (criteri de neutralitat). S'ha escollit la quantitativa perquè permet la recollida d'informació per poder analitzar uns objectius a través de l'ús de diverses estratègies que es basen en el mesurament numèric (Baptista, Fernández i Hernández, 2010). És a dir, aquesta metodologia quantitativa és adequada per als objectius que s'havia plantejat l'estudi perquè parteix de la comparació d'unes variables mesurables, fent un anàlisi estadístic de dades numèriques i plantejant-se unes hipòtesis que s'han de comprovar (Hernández, 2018).

Partint d'aquesta metodologia, es desprenen diversos tipus d'investigació, entre els quals, s'ha seleccionat per a aquest estudi l'anomenat ex-post-facto o no experimental. Aquest és el més adequat per als objectius que es volien aconseguir, ja que analitza les dades i els canvis després de que aquests hagin succeït, com comenta Bisquerra (2009). Aquesta metodologia no experimental és de les més utilitzades en les investigacions educatives i ofereix tècniques que ajuden a descriure la realitat, a analitzar relacions, a categoritzar, a simplificar i organitzar les variables que formen l'objecte d'estudi (Mateo, 2000).

Aquest mètode ex-post-facto, a la vegada, recull diversos tipus d'estudis, entre els quals es troba el descriptiu, l'escollit per a la investigació plantejada. Hernández (2018) defineix que els estudis descriptius són els encarregats d'especificar propietats i característiques de conceptes, fenòmens, variables o fets en un context concret, és a dir, són els estudis que mesuren i recullen informació sobre aspectes, dimensions o components del problema a investigar.

Més concretament, dins d'aquests descriptius, s'ha optat pel tipus d'estudis per enquesta. La metodologia d'enquestes, com afirma Rodríguez (2018), cerca descriure i entendre el comportament, les percepcions, les actituds, les opinions o les pràctiques d'una mostra concreta en relació amb l'objecte d'estudi plantejat. Això es pot veure clarament reflectit a la investigació realitzada, que cerca descobrir i entendre les opinions dels docents al voltant de la pedagogia de la mort. Al recollir-se les dades en un moment determinat i a un

mateix grup d'individus, s'emmarca aquesta investigació dins dels estudis per enquesta, en els estudis transversals (Rodríguez, 2018).

Aquesta concreció, evolució i descripció del tipus de metodologia escollida per a la investigació, es pot comprendre millor, i sobretot de manera més visual i contextualitzada gràcies a la [figura 2](#).

Figura 2

Esquema del mètode d'investigació i el tipus d'estudi escollits

Nota: elaboració pròpia

6.2. Planificació de la investigació

6.2.1. Context de la investigació

Com ja s'ha comentat anteriorment, els participants d'aquest estudi estan treballant actualment a diversos centres públics, concertats i privats de la Comunitat Valenciana com a mestres d'Infantil. Gràcies a la possibilitat d'arribar a més persones que ofereix el fet de passar el qüestionari en línia, s'ha format una mostra molt diversa, que treballa a gran diversitat de centres (10 en total), dels quals es va a fer una breu explicació a continuació.

En primer lloc es troba el CEIP Benalúa, el qual es troba a la ciutat d'Alacant (comarca de l'Alacantí). És un centre públic de segon cicle d'Infantil i de Primària, que disposa de dues línies. L'alumnat d'aquesta escola és d'un nivell socioeconòmic mitjà-baix, el que exigeix que l'equip docent dugui a terme una metodologia que es centri sobretot en el treball d'autonomia personal, així com en la inclusió i l'adquisició de rutines (aspectes essencials al cicle d'Infantil).

Seguidament, cal destacar el Col·legi Yocris, al cor del municipi d'Almàssera (comarca de l'Horta Nord). És un centre privat laic que disposa tant del primer com del segon cicle d'Infantil (amb dues i tres línies respectivament), així com de Primària, Secundària i una unitat d'Educació Especial. L'alumnat és

molt divers, provinent sobretot d'Almàssera i de municipis propers (com Tavernes Blanques o Alboraià) i amb famílies amb un nivell socioeconòmic mitjà-alt. La metodologia es basa en la promoció de les llengües (sobretot d'anglès), el respecte i conservació del medi ambient, i el foment de l'educació en valors, tot a través de la participació activa de l'alumnat.

També està el CEIP Manuel González Martí, a la pedania de Benifaraig (comarca de l'Horta Nord), la qual pertany a la ciutat de València. És una escola pública que disposa tant de Primària com d'Infantil, amb dues línies. Es va crear per donar resposta a les necessitats de les pedanies del voltant (com Carpesa, Borbotó o Poble Nou), ja que no disposaven d'una escola propera, però actualment rep alumnat provinent de zones molt diverses, sobretot de la ciutat de València, amb un nivell socioeconòmic en general mitjà. Açò es deu a que va ser un dels grans promotors de l'ús de la llengua valenciana, i va començar a fer-se un nom en les poblacions pròximes. La metodologia parteix d'una educació que promou un desenvolupament integral de l'alumnat en un ambient lúdic i de naturalesa, respectant les opcions religioses i morals de l'alumnat i les famílies.

Altre centre que cal descriure és el CEIP Fernando de los Ríos, situat al barri de "las 613 Viviendas", a Burjassot, municipi que pertany a la comarca de l'Horta Nord. És un centre públic d'Infantil i Primària, amb dues línies del segon cicle d'Infantil, que recull a alumnat d'un nivell socioeconòmic baix, la majoria d'ètnia gitana. Aquesta escola és considerada un CAES (Centre d'Acció Educativa Singular), ja que es troba en un barri d'acció preferent i concentra a un percentatge elevat d'alumnat amb necessitats de compensació educativa i amb perill d'exclusió social. Donat açò, la metodologia es centra en reduir l'absentisme escolar (en augment per la CO-VID 19), en treballar la higiene personal, l'autonomia, i en preparar l'alumnat per a la realitat i el món laboral.

A més, es troba el CEIP Jaume I, a Paiporta, dins de la comarca de l'Horta Sud. És un centre de Primària i d'Infantil (amb dues línies), que es troba als afores envoltat pel camp i per un parc arborat. Recull alumnat divers, molt dels quals són provinents de diferents cultures amb llengües maternes que no són cap de les dues oficials de la comunitat, i amb un nivell socioeconòmic mitjà-alt, encara que el curs 2020-2021 s'ha vist més prop d'un nivell mitjà-baix. La metodologia és molt semblant a la d'altres centres comentats, com el de Benifaraig, donat que tenen característiques comunes.

Un dels centres privats-concertats que es destaca, és el Col·legi Dominicas Nuestra Señora del Rosario, en Paterna, dins de la comarca de l'Horta Oest. És un centre religiós que forma part de la Fundació Educativa Francisco Coll, i que té dues línies al segon cicle d'Infantil, a més del cicle de Primària, Secundària i una unitat d'Educació Especial. Es troba prop del barri de "La Coma", majoritàriament de famílies d'ètnia gitana (moltes becades en l'escola) i també junt a urbanitzacions més elitistes (com Cruz de Gracia o Campolivar) raó per la qual el nivell socioeconòmic de l'alumnat va des de baix a mitjà-alt. La metodologia tracta de fomentar la convivència, responsabilitat i l'acollida, incloent a tota la comunitat educativa i treballant les competències de l'alumnat.

Tot seguit, es troba el CEIP Cervantes, en la Pobla de Farnals, municipi de la comarca de l'Horta Nord. És un centre públic d'Infantil i Primària que disposa de tres línies, ja que és l'únic que es troba en aquesta població i recull molt alumnat. Respecte a com és aquest, les famílies tenen un nivell socioeconòmic mitjà i posen en pràctica una metodologia activa, que intenta fer

participis als infants del seu propi aprenentatge, aprofitant l'entorn de platja i de conreu d'arròs per treballar la cultura valenciana.

Al mateix temps, es descriu el CEIP Ramón Laporta, a Quart de Poblet, municipi de l'Horta Oest. Aquesta escola pública d'Infantil i Primària té tres línies, i concentra alumnat amb un nivell socioeconòmic mitjà-baix. A més, la seua metodologia destaca pel foment de l'ús i coneixement de les TIC (incorporant la robòtica) i per despertar en l'alumnat la reflexió crítica i l'interès pel saber.

Per continuar, està el CEIP Carles Salvador, situat al centre de la ciutat de València (a la comarca que rep el mateix nom), al barri de Benimaclet. Encara que es troba en aquest barri tan poblat, disposa solament d'una línia a Infantil i una a Primària, i recull alumnat provinent d'altres cultures amb un nivell socioeconòmic mitjà-baix. La metodologia de treball és molt semblant a la de les altres escoles públiques mencionades, centrant-se sobretot en el treball de la llengua i cultura valencianes, així com es promou en aquest barri de València.

Finalment, es troba el CEIP Mare de Déu de la Misericòrdia, a Vinaròs, municipi de la comarca del Baix Maestrat (província de Castelló). És una escola d'Infantil i Primària amb dues línies, amb alumnat provinent de famílies amb un nivell socioeconòmic mitjà. Donat que és un centre públic, posa en pràctica una metodologia similar a les dels altres centres amb les mateixes característiques, fomentant la participació activa de l'alumnat, la implicació de tota la comunitat educativa i el coneixement de l'entorn, entre d'altres.

6.2.2. Participants i mostra

Pel que fa a la mostra de participants, s'ha conformat a través de l'ús d'un mostreig no probabilístic, el qual no parteix de l'equiprobabilitat per escollir la mostra, sinó d'altres criteris estretament relacionats amb la investigació a dur a terme. Dins d'aquest tipus de mostreig, es troba el mostreig causal o per accessibilitat, l'utilitzat per a fer la tria de participants del present estudi, ja que s'encarrega d'elegir els individus segons els objectius que la investigació es planteja i segons la facilitat d'accés que els autors de l'estudi tinguin (Rodríguez, 2018). En el cas concret del present estudi, es va limitar la participació i l'accés a l'instrument de recollida de dades, a docents del cicle d'Infantil que es trobaven en eixe moment en actiu, i que treballaven a escoles de la Comunitat Valenciana.

Aquests tipus de mostreig, el no probabilístic i el causal o per accessibilitat, han sigut seleccionats amb l'objectiu de garantir la diversitat de visions i opinions, el que s'ha aconseguit gràcies a les diferències que es troben entre les característiques personals dels 36 participants, referents als seus anys d'experiència (com a mestre o mestra d'Infantil), la seua situació professional i lloc de treball (ciutat, poble, pedania o municipi), la seua edat, el tipus de centres on han treballat, i el temps en l'actual posició laboral. Aquestes característiques personals diferenciables de la mostra de participants recollides amb l'instrument utilitzat, es poden observar més concretament a la [taula 8 \(annex 5\)](#).

6.2.3. Instrument i estratègia de recollida de dades

Per altra banda, pel que fa a l'instrument de recollida de dades, es va decidir fer ús del qüestionari, ja que és una eina que permet recollir informació estructurada d'una mostra a través del tractament quantitatiu i agregat de les

respostes, amb l'ús de preguntes que tracten de contrastar relacions entre mesures del seu interès o descriure la població a la que pertanyen (Fàbregues, Meneses, Rodríguez i Paré, 2016). És un instrument molt enriquidor, dels més utilitzats en metodologia quantitativa, i el més adequat quan s'intenta recollir informació d'una mostra gran de participants. Encara que té alguns inconvenients, aquests són mínims, i tots els avantatges que pot tenir l'ús d'aquest instrument van fer que fos l'elegit (veure pros i contres de l'ús del qüestionari a la [figura 3](#)).

Figura 3

Avantatges i inconvenients del qüestionari

Avantatges	Inconvenients
<ul style="list-style-type: none"> • S'obté informació d'un gran nombre de persones. • S'obté informació ajustada a l'objecte d'avaluació. • Es fa un tractament de les dades senzill. • És útil per contrastar informacions. 	<ul style="list-style-type: none"> • Permet poca flexibilitat. • S'obté informació breu que no permet fer un seguiment. • S'obté un percentatge baix de respostes. • Hi ha risc en la distribució.

Nota: informació extreta de Rodríguez (2018)

El qüestionari utilitzat en aquesta investigació ha sigut creat i elaborat *ad hoc*, i està format per 41 preguntes tancades (llevat de l'ítem 1.4. referent al lloc de treball, que és de resposta oberta), preguntes que són tant factuais (sobre fets i comportaments concrets) com subjectives (sobre creences, opinions o sentiments). Aquests 41 ítems es divideixen en 5 blocs: el primer bloc és el que recull dades sobre la informació personal dels i les participants (amb 5 preguntes); el segon bloc és el que tracta la formació docent al voltant de la mort i el dol (amb 13 ítems); el tercer bloc és el que es refereix a les percepcions i creences personals dels i les docents (amb 9 preguntes); el quart bloc inclou ítems relacionats amb la rellevància del tema del dol i la mort a les aules (amb 8 ítems); i finalment el cinquè bloc és el que analitza la influència de l'opinió i les creences de les famílies en la inclusió de la pedagogia de la mort a les aules (amb 6 preguntes).

Totes les preguntes elaborades i incorporades al qüestionari estan estretament relacionades amb els objectius que s'havien plantejat, tant amb el general com amb els específics, podent veure com cadascun dels blocs, i cada ítem en concret es correspon amb un o diversos objectius, correlació que s'observa amb la [taula 1](#) adjuntada en aquest document ([annex 1](#)). El qüestionari creat es va passar als participants a través de l'eina *Google Forms*, la qual permet reduir en despeses, en temps i permet ampliar la mostra, ja que s'eliminen les restriccions que es podrien produir degut a la distància i a la situació provocada per la CO-VID 19 durant el transcurs de l'estudi.

L'instrument creat s'ha adjuntat als annexos ([annex 2](#)) amb els cinc blocs descrits que formen el qüestionari, quatre dels quals (el bloc 2, el 3, el 4 i el 5) estan formats per 36 preguntes de resposta tipus *Likert* de 5 punts: totalment en

desacord (1), parcialment en desacord (2), ni d'acord ni en desacord (3), parcialment d'acord (4) i totalment d'acord (5). A més del que es recull a l'annex, s'inclouen, a l'enllaç de [Google Forms](#) del qüestionari, dues seccions que exposen informació bàsica sobre la protecció de dades personals i informació relativa al consentiment informat. Aquestes dues seccions es veuen complementades per dues preguntes que garanteixen que els i les participants han sigut informats i informades d'aquests aspectes, i que ells i elles autoritzen l'autora de l'estudi al tractament de les seues dades personals.

6.3. Estratègia d'anàlisi de dades

L'ús de la plataforma Google Forms per a la recollida de dades ha ajudat en gran mesura al seu posterior anàlisi, ja que és una eina que gestiona fàcilment la informació. Passat l'instrument a totes i tots els participants, s'ha fet l'anàlisi de dades a través del mètode d'estadística inferencial. S'ha escollit aquest perquè, com afirma Valero (2018), és una estratègia d'anàlisi de dades que permet emetre judicis sobre les observacions particulars d'una mostra respecte al cas general, és a dir, s'estimen les característiques d'una població partint de l'anàlisi d'una mostra que ha sigut extreta d'aquesta població. Es segueix per tant un procés que parteix de preguntes que es fan sobre la població de referència, les quals es converteixen en hipòtesi que seran sotmeses a anàlisi per obtenir un resultat que confirmi o refuti aquesta hipòtesi. L'estadística inferencial és la més idònia per als qüestionaris tancats, ja que proporciona informació específica que ajuda a anar més enllà del cas particular, responent a dos objectius primordials en la metodologia quantitativa, l'estimació de paràmetres i el contrast d'hipòtesi, raó per la qual ha sigut l'escollida (Fàbregues, Meneses, Rodríguez i Paré, 2016).

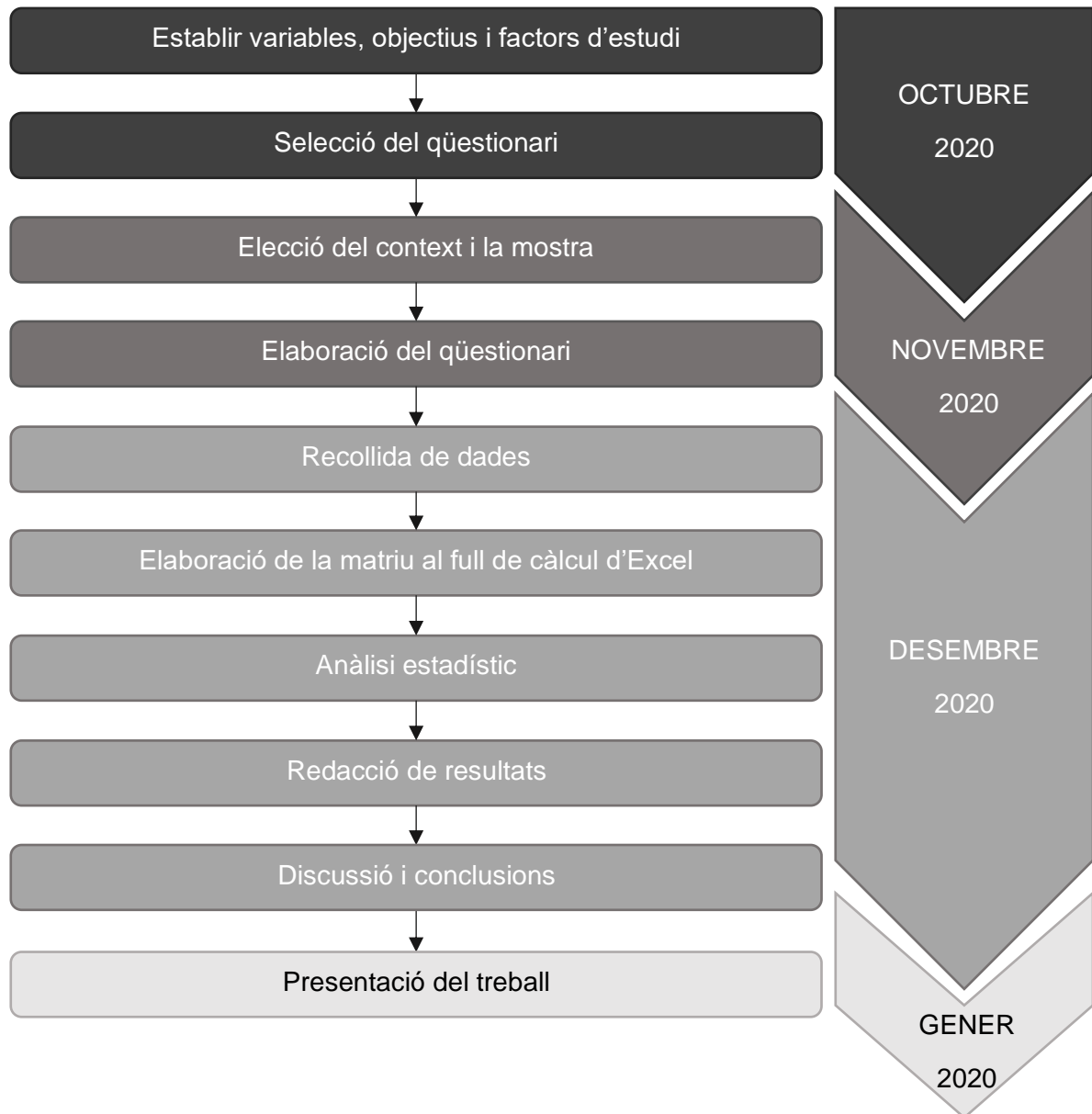
Per poder fer aquest tipus d'anàlisi, es va fer un recull i una comparativa de les dades, incloent la mitjana, la moda, la desviació típica i el percentatge, i establint un punt de tall per poder equiparar quins blocs eren els que més destacaven, sobretot per tindre una puntuació més baixa (ja que és on es detecten més mancances), per poder extreure unes conclusions fonamentades i veure quines són les principals raons per les quals els i les docents d'Infantil no incorporen una pedagogia de la mort a les aules (objectiu principal de la investigació). Tot açò s'ha calculat amb l'eina Excel, a partir de l'aplicació de les diverses fórmules en cadascuna de les preguntes, en un full de càlcul que facilitarà la creació dels gràfics i suports visuals.

6.4. Cronograma

Per finalitzar amb aquest marc metodològic, és necessari concretar com es va organitzar el procés de recollida i anàlisi de dades, en quines fases es va dividir i quin temps es va destinar a cada moment. Per poder veure i comprendre millor aquesta planificació, és necessari observar la [figura 4](#).

Figura 4

Planificació temporal del procés de recollida i anàlisi de dades

Nota: elaboració pròpia

7. ANÀLISI DE RESULTATS

Definit el marc metodològic, és necessari explicar l'apartat d'anàlisi de resultats, on s'exposa com s'ha dut a terme la recollida de dades (obtingudes a través del qüestionari elaborat), i com s'ha tractat i codificat aquesta informació. Concretats aquests aspectes, ja es pot fer una anàlisi dels resultats, per veure les opinions i percepcions dels participants que conformen la mostra de l'estudi.

7.1. Recollida de dades

Les dades s'han arreglades a través d'un qüestionari ([annex 2](#)) completat anònimament pels participants de l'estudi (amb la plataforma *Google Forms*). Aquest va ser enviat el dia 28 de novembre de 2020 i es van donar dues setmanes per emplenar-ho (fins el 12 de desembre de 2020), rebent l'última resposta del participant trenta-sis el dia 10 de desembre de 2020. L'instrument de recollida de dades utilitzat, ha analitzat les diverses variables de l'estudi (definides a l'apartat [5.3](#)), tant la VD, referent al treball d'una pedagogia de la mort per part dels i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana (ítems 2.1.-2.13., 3.1.-3.9, 4.1.-4.8. i 5.1.-5.6.), com la VI₁, sobre la formació docent (ítems 2.1.-2.13.). També la VI₂, que tracta les creences religioses i percepcions personals dels docents (ítems 3.1.-3.9.), la VI₃ que analitza la rellevància de la pedagogia de la mort en l'educació (ítems 4.1.-4.8.) i la VI₄ que estudia la visió de les famílies sobre la pedagogia de la mort (ítems 5.1.-5.6.).

A més de les mencionades, s'han analitzat diverses variables referents a la informació personal dels participants (edat, titularitat dels centres on s'ha treballat, anys en actiu com a docent d'Infantil, lloc de treball en l'actualitat i temps en aquest), les quals es troben al primer bloc del qüestionari (ítems 1.1.-1.5.).

7.2. Tractament i codificació de la informació

Recollides totes les dades dels trenta-sis participants, es va passar al procés de codificació i tractament d'aquestes, seguint diversos passos.

Per una banda, respecte a la codificació de les dades recollides, es va començar per passar les respostes qualitatives a quantitatives, és a dir, es van establir valors numèrics per a cada resposta en cada ítem en concret, com es pot observar a la [taula 2 \(annex 3\)](#). En aquesta taula, es pot observar que el bloc 1 recull respostes diferents en cadascun dels ítems (1.1-1.5.), exposant quin número correspon a cada resposta per poder comprendre millor les dades de la [taula 3 \(annex 4\)](#). Així mateix, en aquesta [taula 2](#) es recorda quin número correspon, segons l'escala *Likert*, a cada grau d'acord amb l'afirmació (totalment en desacord-totalment d'acord), el que s'utilitza als blocs següents, 2, 3, 4 i 5.

Respecte al pas d'identificació de valors perduts, comentar que no va ser necessari, ja que l'instrument de recollida de dades no permetia que es pogués enviar el qüestionari sense haver contestat totes i cadascuna de les preguntes, ni permetia seleccionar més d'una resposta als ítems (amb excepció de la pregunta 1.2., on es podien escollir totes les respostes a la vegada). A més, aquest instrument no deixava passar a les preguntes dels cinc blocs sense que els participants deixaren constància de que havien sigut informats i informades sobre aspectes relacionats amb la protecció de dades personals i el consentiment informat (marcant tots el sí a la primer pregunta); així com tampoc

sense que haguessin donat l'autorització al tractament de les seues dades personals per part de l'autora de l'estudi (marcant tots el sí a la segona qüestió).

Finalitzada la codificació de les dades, es va procedir al tractament d'aquestes, introduint-les a un full de càlcul d'[Excel](#), eina que facilita el treball amb la informació quantitativa, a més de l'obtenció i el càlcul de dades. Tota aquesta informació es troba adjuntada a la [taula 3](#) (bloc 1), [taula 4](#) (bloc 2), [taula 5](#) (bloc 3), [taula 6](#) (bloc 4) i [taula 7](#) (bloc 5), per observar més concretament les respostes de cada participant ([annex 4](#)). Introduïdes les dades referents als cinc blocs d'ítems dels trenta-sis participants, es va passar a calcular diversos aspectes ([annex 5](#)):

- El nombre total i percentatge corresponent de subjectes en cada resposta de cada ítem del bloc 1 ([taula 8](#)).
- La puntuació total (sobre 180 possibles), el percentatge relacionat, la mitjana, la desviació típica i la moda, de cadascun dels ítems del bloc 2 ([taula 9](#)), bloc 3 ([taula 10](#)), bloc 4 ([taula 11](#)) i bloc 5 ([taula 12](#)).
- La puntuació total, el percentatge correlacionat, la mitjana i la moda de cada bloc en conjunt ([taula 13](#)).

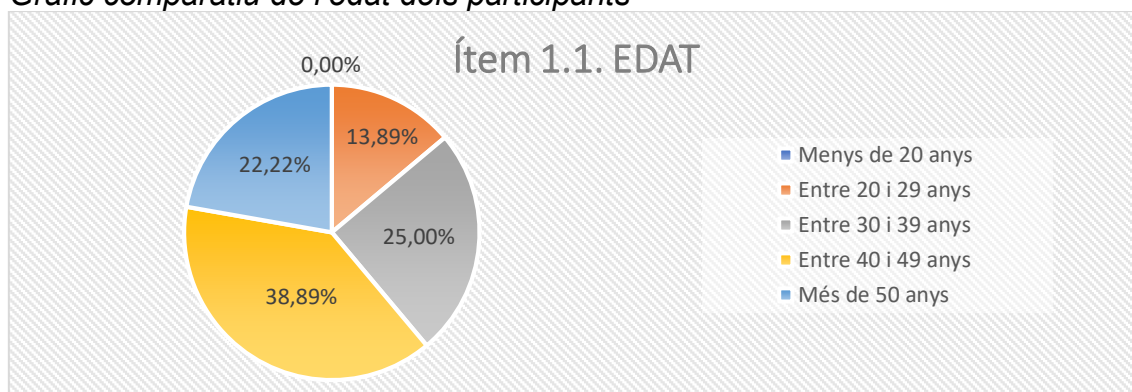
7.3. Anàlisi de les dades

Tenint present tota la informació mencionada en l'apartat anterior ([7.2](#)), es pot passar a explicar com es va dur a terme l'anàlisi dels resultats. Primerament, es fa referència a aquelles dades recollides amb els ítems del bloc 1, el qual estudia la informació personal dels participants. Seguidament (apartat [7.3.1](#)), es fa una anàlisi dels resultats obtinguts amb el qüestionari en relació a cadascun dels objectius específics plantejats a l'inici, els quals es corresponen amb els ítems dels blocs 2, 3, 4 i 5 del qüestionari.

Respecte a les dades demogràfiques dels i les participants que es van analitzar amb els ítems del bloc 1, tant les recollides ([annex 4](#)) com les calculades posteriorment ([annex 5](#)), es va a tractar cada ítem en concret per veure i comparar les característiques de la mostra, amb l'ús de diversos gràfics.

El primer ítem d'aquest bloc (1.1.) ha estudiat l'edat dels participants, observant ([figura 5](#)) com hi ha un major percentatge de docents que tenien entre quaranta i quaranta-nou anys (38.89%). Per contra, no hi havia cap participant per davall de vint anys, i hi havia pocs entre vint i vint-i-nou (13.89%).

Figura 5
Gràfic comparatiu de l'edat dels participants

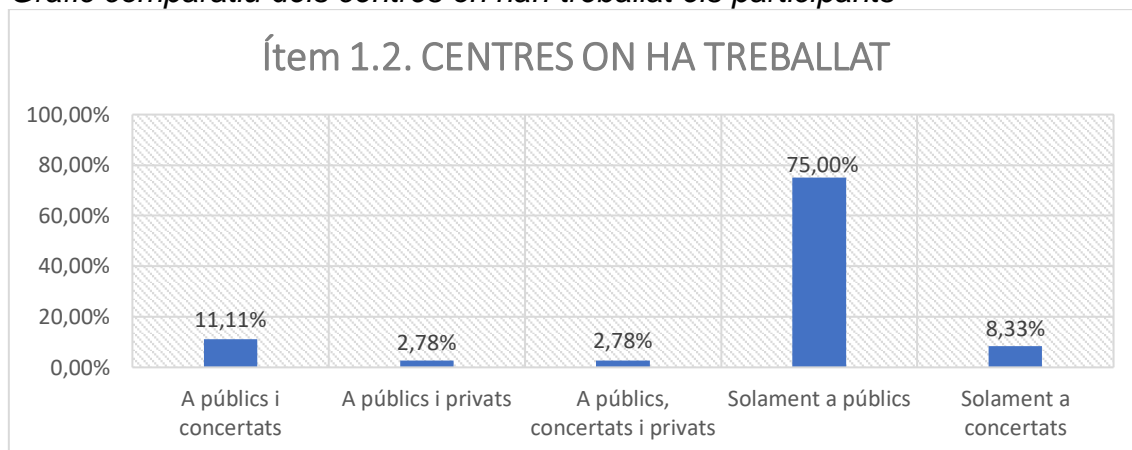

Nota: Elaboració pròpia

L'ítem (1.2.) que tractava quina era la titularitat dels centres on els i les participants havien treballat fins al moment ([figura 6](#)), deixava entreveure com la majoria de docents han estat solament a centres públics (75.00%). La resta d'opcions es trobaven molt per davall, destacant les referents als centres privats, que representaven una mínima part (2.78%).

Figura 6

Gràfic comparatiu dels centres on han treballat els participants

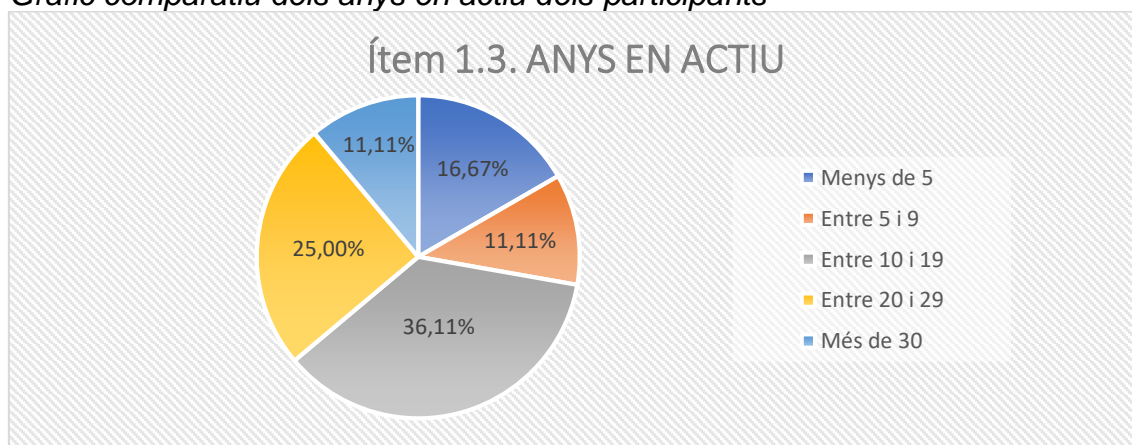

Nota: Elaboració pròpia

Seguidament, pel que fa a l'ítem (1.3.) que analitzava els anys en actiu dels i les docents al cycle d'Infantil ([figura 7](#)), destacava amb una puntuació alta la resposta d'entre deu i dinou anys (36.11%), seguida de prop per l'opció d'entre vint i vint-i-nou anys (25.00%).

Figura 7

Gràfic comparatiu dels anys en actiu dels participants

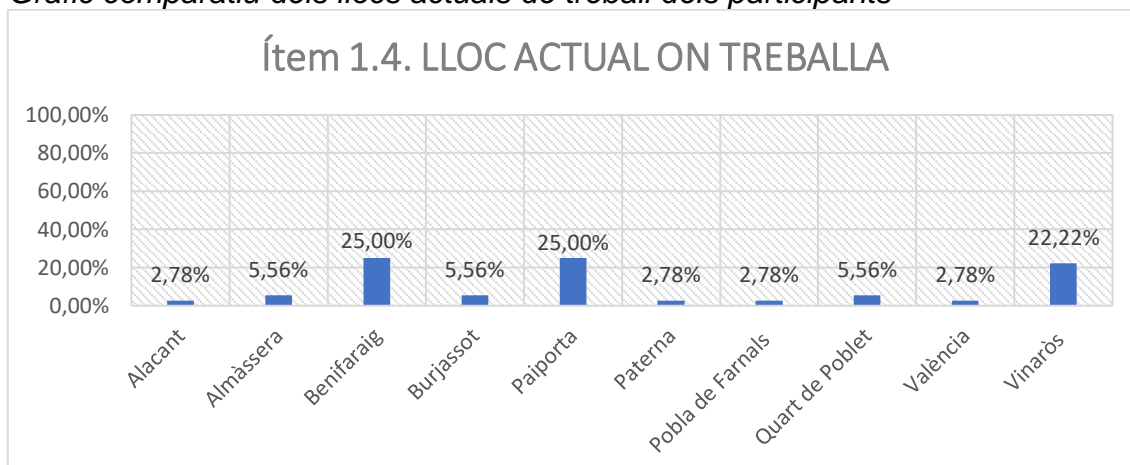

Nota: Elaboració pròpia

En quart lloc, es trobava l'ítem (1.4.) que investigava quin era el lloc actual de treball de cada participant. S'observava ([figura 8](#)) com hi havia una representació gran de mestres dels centres de Paiporta (25.00%), Benifaraig (25.00%) i Vinaròs (22.22%), deixant la resta d'opcions amb una representació per davall del sis per cent.

Figura 8

Gràfic comparatiu dels llocs actuals de treball dels participants

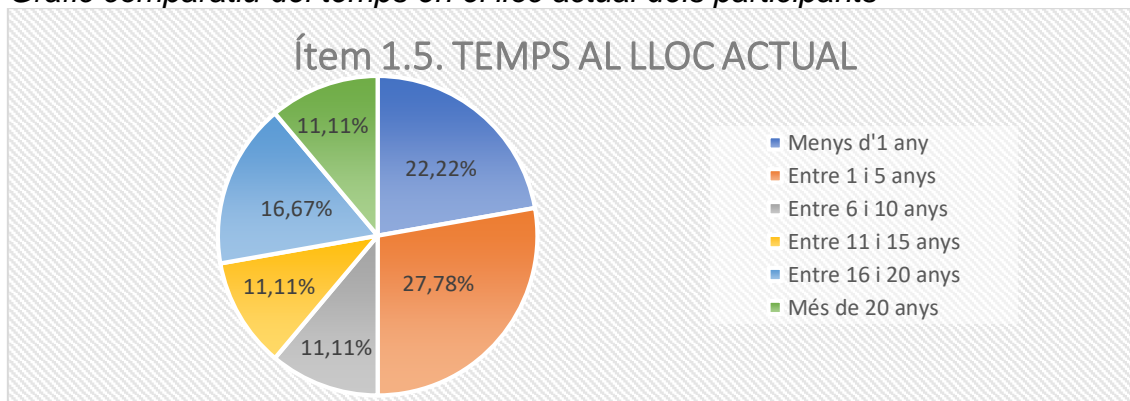

Nota: Elaboració pròpia

Per acabar amb l'anàlisi d'aquest primer bloc, comentar l'ítem (1.5.) que s'encarregava de descobrir quant de temps portava cada docent al lloc actual de treball ([figura 9](#)). Respecte als percentatges obtinguts en cada resposta, no hi havia cap que destaqués especialment, ja que tenien puntuacions similars, solament afirmar que hi havia més percentatge de docents que portaven entre un i cinc anys al lloc de treball (27.78%), seguit amb poca diferència pels que portaven menys d'un any en la posició actual (22.22%).

Figura 9

Gràfic comparatiu del temps en el lloc actual dels participants

Nota: Elaboració pròpia

7.3.1. Anàlisi relatiu als objectius

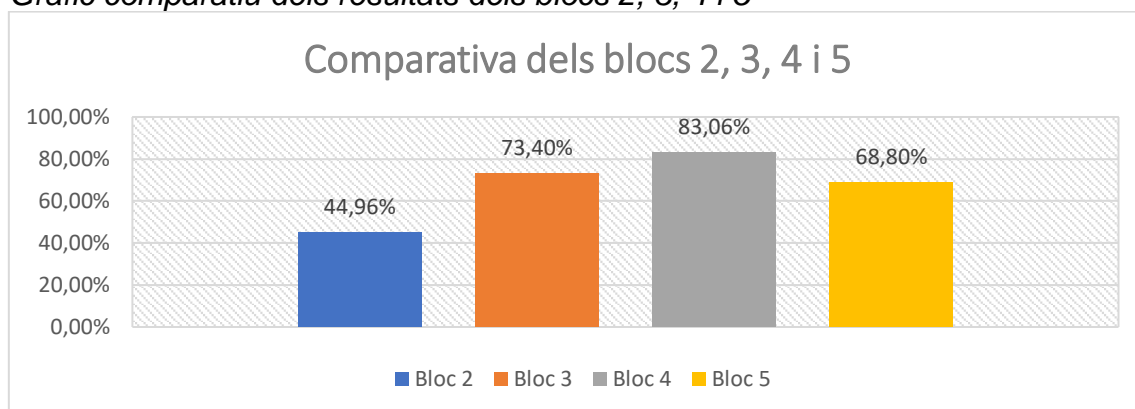
Analtzat el primer bloc referent a les característiques de la mostra, és necessari fer l'estudi de les dades recollides en la resta de blocs (2, 3, 4 i 5), dividint la informació segons els objectius que es plantejava aquest estudi i que es troben descrits a l'apartat [5.2](#).

Primerament, recordar que l'objectiu general de l'estudi (O.G.) era identificar quines són les raons i els entrebancs que impedeixen que els i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana incloguin una pedagogia de la mort a les aules. Per poder aconseguir-ho es va fer ús de la informació recollida dels

blocs 2, 3, 4 i 5 del qüestionari. Per comparar-ho es va analitzar de manera més general els resultats de cada bloc a la [taula 13](#) (englobant les dades i els càlculs de tots i cada un dels ítems que el formen). Els resultats extrets deixaven entreveure ([figura 10](#)) com hi havia un bloc amb una puntuació bastant més baixa que la resta, el bloc 2 (44.96%), detectant així una mancança en la formació docent sobre la pedagogia de la mort. Establint com a punt de tall el 70%, el bloc 5 (68.80%) també destacava, ja que, encara que la puntuació era més alta, es detectava que els i les docents es veien influenciats, a l'hora de treballar una pedagogia de la mort, per l'opinió i les creences de les famílies.

Figura 10

Gràfic comparatiu dels resultats dels blocs 2, 3, 4 i 5

Nota: Elaboració pròpia

Exposats els resultats més rellevants en relació amb l'objectiu general mencionat, es pot passar a fer una anàlisi més concreta, acotant i relacionant la informació extreta per a cada objectiu específic.

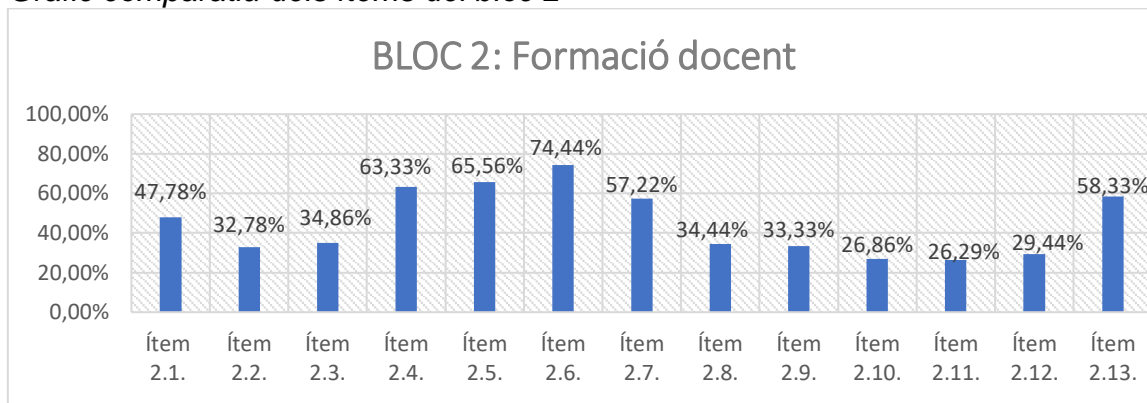
a) Objectiu específic 1 (O.E.1.)

El primer objectiu específic (O.E.1.) era descobrir si els i les docents perceben que hi ha una manca de formació, a nivell psicològic i pedagògic, per fer front a situacions de mort i dol a Educació Infantil, i es relacionava de manera directa amb els ítems que es trobaven al bloc 2 (formació docent). Els resultats que s'han obtingut ([taula 9](#)) tenen, de manera generalitzada, una puntuació baixa, com s'observa a la [figura 11](#), quedant-se tots els ítems excepte un per davall del 70%. L'únic que presentava un percentatge més alt és el 2.6. (74.44%), considerant així els i les docents que rebrien el suport dels companys de feina si introduïren la pedagogia de la mort a les aules.

Per altra banda, els ítems que destacaven per tindre una puntuació més baixa, inclús per davall del 30%, eren els referents a la formació que han rebut els docents, tant a la carrera de magisteri com a l'escola, observant mancances considerables (ítems 2.10., 2.11. i 2.12.). Seguint la mateixa tendència, es trobaven els ítems 2.2. i 2.3., amb un percentatge per davall del 40%, els quals feien referència a la formació rebuda en concret a les escoles. Però no solament aquests es trobaven per davall del 40%, els ítems 2.8. i 2.9. referents al coneixement del protocol i actuacions a seguir per tractar el dol en l'escola també, deixant constància d'una falta d'informació en aquests aspectes.

Figura 11

Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 2

Nota: Elaboració pròpia

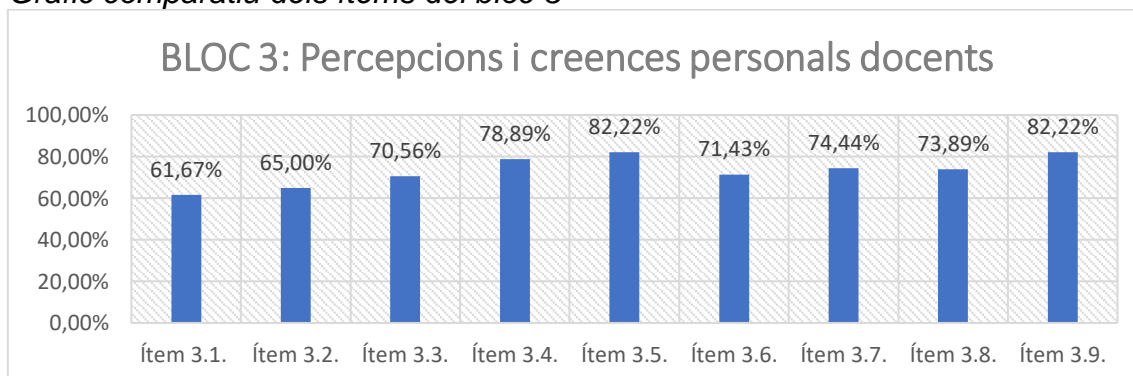
b) Objectiu específic 2 (O.E.2.)

Els resultats de la [taula 10](#) feien referència al segon objectiu específic (O.E.2.), detectar si les creences i percepcions personals dels i les docents condicionen el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules d'Infantil, el qual es relacionava estretament amb el bloc 3 (percepcions i creences personals docents). S'observava ([figura 12](#)) que els ítems d'aquest tercer bloc tenien puntuacions similars, trobant-se la majoria entre el 70% i 80% (ítems 3.3., 3.4., 3.6., 3.7. i 3.8.), i podent deduir que els participants consideraven que a les aules es deixa llibertat per parlar del dol i els sentiments que aquest provoca, sense considerar-ho com un tabú, ni veient-se condicionats per les creences religioses.

A més, hi havia alguns ítems (3.5. i 3.9.) que destacaven per tenir una puntuació per sobre el 80%, i per tant confirmaven que els i les mestres no es veuen influenciats per les seues creences personals i són capaços de treballar el tema de manera més objectiva, transmetent a l'alumnat que entendre la mort ajuda a gaudir més la vida. A diferència d'aquests, es trobaven dos ítems que tenen puntuacions per davall del 70% (3.1. i 3.2.), detectant que els docents no es consideraven preparats per treballar la pedagogia de la mort ni el dol a l'aula.

Figura 12

Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 3

Nota: Elaboració pròpia

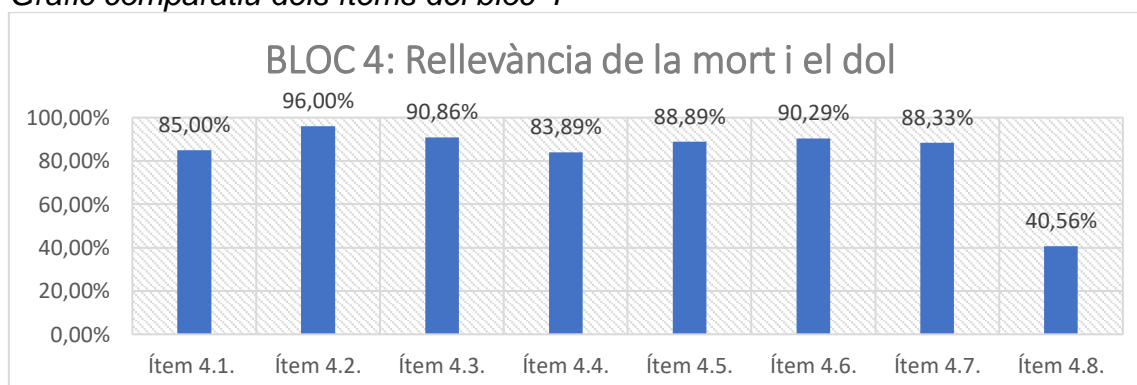
c) Objectiu específic 3 (O.E.3.)

El tercer objectiu específic plantejat, conèixer l'opinió dels i les docents d'Educació Infantil sobre el grau d'importància i la necessitat d'incloure el tema de la mort i el dol a les aules (O.E.3.), va obtenir resultats realment cridaners ([taula 11](#)), els quals s'analitzaven amb els ítems del bloc 4.

Es deixava entreveure ([figura 13](#)) que tots els ítems d'aquest quart bloc excepte un (4.8) es trobaven per damunt d'una puntuació del 80%, inclús arribant al 96% (ítem 4.2.), la puntuació més alta del qüestionari. Això deixaria constància de que els i les docents són conscients de la importància de tractar el tema de la mort i el dol a les aules d'Infantil i de la rellevància d'establir un protocol escolar davant un cas de defunció, el que ajudarà a aconseguir que l'alumnat perdi la por a la mort. Encara que eren conscients de la importància d'aquest tema, la majoria destacava (ítem 4.8.) que no havia vist o escoltat pràcticament a cap docent treballant una pedagogia de la mort a l'aula d'Infantil (40.56%).

Figura 13

Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 4

Nota: Elaboració pròpia

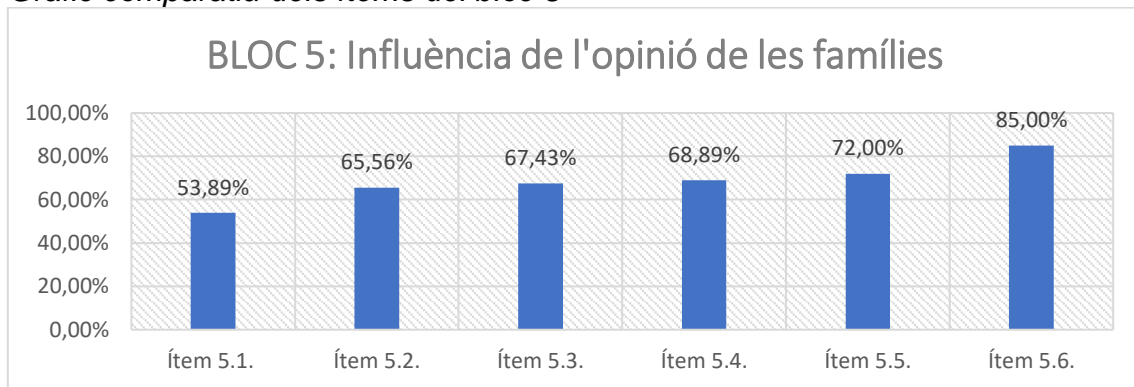
d) Objectiu específic 4 (O.E.4.)

Per últim, el quart objectiu (O.E.4.) era analitzar si les reaccions i opinions que podrien tenir les famílies de l'alumnat d'Infantil, davant el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules, podria condicionar el seu treball per part dels i les docents, i es corresponia amb els ítems que s'inclouen al bloc 5 ([taula 12](#)).

Aquest bloc tenia puntuacions molt diferents en cada ítem ([figura 14](#)), però la majoria es trobaven per davall del 70%. Així, es despenia que hi ha dubtes en quant a si els docents es veuen condicionats per les reaccions (5.1.) o creences (5.2.) de les famílies, o respecte a si les famílies donarien una bona rebuda a la inclusió de la pedagogia de la mort a l'aula (5.3.), o a si es consideren preparats per explicar el tema i la seua importància a les famílies (5.4.). En canvi, la mostra tenia més clar que rebria el suport de l'equip professional de l'escola si treballa aquest tema, puntuant l'ítem (5.4.) amb un 72.00%. Així mateix succeeix amb l'ítem 5.5., amb un 85.00%, veient que quasi tots es creuen preparats per tractar una pedagogia de la mort, independentment de les reaccions de les famílies, si tenen la formació i el suport necessari.

Figura 14

Gràfic comparatiu dels ítems del bloc 5

Nota: Elaboració pròpia

8. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ

Fet l'anàlisi dels resultats obtinguts amb el qüestionari, es pot passar a descriure l'apartat referent a la discussió i les conclusions. En aquest, es comença per la discussió per seguir amb l'enumeració de les conclusions, dividint cadascun d'aquests subapartats en els aspectes relacionats, primer, amb les preguntes de recerca, per seguir amb els objectius, les hipòtesis i finalment amb el marc teòric. Completats aquests, és interessant exposar quines han sigut les limitacions trobades i quines propostes de millora es recomanen, complementat per l'últim punt d'aquest treball, les perspectives de futur i la prospectiva d'aquest estudi.

8.1. Discussió de la investigació

8.1.1. En relació a les preguntes d'investigació

Les preguntes plantejades al principi d'aquest treball (descrites a l'apartat [5.1](#)), són quatre, i es relacionen de manera estreta amb cada un dels blocs (2, 3, 4 i 5) del qüestionari, així com succeeix amb els objectius i les hipòtesis.

Respecte a la primera, gràcies als resultats obtinguts per als ítems del bloc 2, es pot afirmar que la mostra detecta mancances en quant a la formació rebuda, marcant la majoria l'opció de totalment o parcialment en desacord en els ítems que analitzaven aquest aspecte. En canvi, sí que consideren que tenen el suport necessari i saben on hi ha recursos per treballar el tema, estant la majoria parcialment o totalment d'acord amb les afirmacions relacionades.

En relació amb la segona pregunta de recerca, estretament lligada amb el bloc 3, es pot deduir que els i les participants no es veuen condicionats per les seues creences personals i religioses a l'hora de tractar la pedagogia de la mort a les aules, estant tots parcialment o totalment d'acord amb els ítems corresponents. Solament es detecta que dubten, estant la majoria ni en desacord ni d'acord, en si estan o no preparats per treballar-ho sense transmetre el tema com a tabú.

Pel que fa a la tercera qüestió, relacionada amb el bloc 4 (rellevància del tema de la mort i el dol), els resultats mostren que la mostra està totalment d'acord amb les afirmacions, deixant constància de que són conscients de la importància de tractar aquest tema al cicle d'Infantil, independentment de si hi ha o no un cas de defunció proper a l'alumnat.

Per finalitzar, comentar l'última pregunta de recerca, lligada al bloc 5. Els resultats deixen entreveure que els i les participants no tenen massa clar si les reaccions i creences de les famílies els condicionen a l'hora d'incloure una pedagogia de la mort a les aules, ja que la majoria han marcat l'opció de ni en desacord ni d'acord, i també, encara que en menor mesura, l'opció de parcialment d'acord.

8.1.2. En relació als objectius generals i específics

Els objectius que s'havien proposat per a aquest estudi ([5.2](#)), es relacionen de manera directa amb els blocs en els que es divideix el qüestionari ([annex 1](#)), i encara que a l'apartat d'anàlisi de resultats ([7.3.1](#)) s'ha comentat breument la relació d'aquests amb els resultats, ací es va a ampliar la informació.

Primerament, els resultats del bloc 2 confirmen el que es volia descobrir amb l'O.E.1., que els i les participants perceben mancances en la formació rebuda, relacionada amb oferir pautes i suports per saber com enfrontar-se a situacions de mort i dol a Educació Infantil. Això es dedueix al trobar-se la majoria de respostes entre l'opció de totalment o parcialment en desacord.

Seguidament, els resultats del bloc 3 ajuden a comprovar el que s'analitzava amb el O.E.2., detectant que els i les docents de la mostra no es senten condicionats per les seues creences i percepcions a l'hora d'incloure la pedagogia de la mort a l'aula (trobant-se totes les respostes entre l'opció de totalment d'acord i parcialment d'acord).

En tercer lloc, els resultats del bloc 4 permeten conèixer el que es plantejava a l'O.E.3., podent afirmar que els i les participants són totalment conscients de la importància d'incorporar la mort i el dol a les aules, ja que quasi tots han escollit l'opció de totalment d'acord en els ítems relacionats.

Les dades extretes per a l'O.E.4., que s'engloben amb els ítems del bloc 5, deixen veure que hi ha diferències en les opinions dels i les docents, i no tenen massa clar si els condiciona la reacció de les famílies per al tractament de la mort a l'aula (triant la majoria l'opció de ni en desacord ni d'acord).

Tots aquests resultats relacionats amb els objectius específics, ajuden a aconseguir l'objectiu general, és a dir, permeten identificar quines són les raons i entrebancs que impedeixen incloure una pedagogia de la mort a les aules.

8.1.3. En relació a les hipòtesis

L'administració del qüestionari ha ajudat a comprovar les hipòtesis (5.3), les quals també es relacionen amb els blocs 2, 3, 4 i 5 de l'instrument.

Es pot afirmar que les dues hipòtesis que s'han confirmat, donat que en els seus blocs corresponents s'ha obtingut una puntuació més baixa del 70% són l'H1, que la formació docent es correlaciona de forma directa amb la pedagogia de la mort (bloc 2), i l'H4, que les percepcions i l'opinió personal de les famílies es relacionen de directament amb el treball de la pedagogia de la mort (bloc 5).

Per contra, les hipòtesis que no han pogut confirmar-se degut a la seua alta puntuació (trobant-se ambdós blocs amb puntuacions per damunt del 70%), han sigut l'H2, ja que no hi ha relació entre les creences i percepcions docents i el treball de la pedagogia de la mort (bloc 3), i l'H3, perquè els i les docents sí consideren rellevant la pedagogia de la mort, i per tant no es veuen condicionats per aquesta falta d'importància a l'hora d'incloure-ho a les aules (bloc 4).

8.1.4. En relació al marc teòric

Per finalitzar amb l'apartat de discussió, és necessari comparar els resultats obtinguts amb l'instrument de recollida de dades, amb els que s'extreien en altres estudis, per veure així què ha aportat de nou el present treball.

Per una banda, es pot observar que les baixes puntuacions en els ítems del bloc 2 deixen constància de la falta de formació docent al voltant de la pedagogia de la mort, com comentaven alguns autors com Camats i Ramos (2019) o Cívico i Colomo (2018). A més, coincideix amb les conclusions d'altre estudi, el de Bulnes (2018), que destaca que hi ha una manca de recursos i ferramentes.

Per altra banda, respecte a les percepcions i creences personals dels docents (bloc 3 del qüestionari), també són estudiades en la investigació de Ramos (2018), però aquest considera que sí són condicionants a l'hora de treballar una pedagogia de la mort a les aules, a diferència del que es dedueix amb el present estudi (donat que les puntuacions són per sobre el 70%).

A més, pel que fa a la concepció que tenen els i les docents sobre el tema de la mort, alguns autors com Casanova, Clemente, González i Rabal (2020) ho van analitzar, i per contra al que s'ha detectat en aquest estudi (amb una puntuació per sobre el 80% en el bloc 4 corresponent), afirmaven que els professionals de l'educació no eren conscients de la importància del tema.

Per acabar amb aquest subapartat, comentar que, cap dels estudis i autors comentats es va encarregar d'analitzar la variable referent a la influència de les opinions de les famílies en el tractament de la pedagogia de la mort a les aules, variable (bloc 5) que ha resultat tenir puntuacions més o menys baixes.

8.2. Conclusions de la investigació

8.2.1. En relació a les preguntes d'investigació

1. La falta d'informació i formació docent sobre la pedagogia de la mort condiona el seu tractament a Educació Infantil.
2. Encara que la mostra considera que no té la formació necessària, si sap on trobar recursos, i pensa que rebria el suport de l'equip docent.
3. Les creences personals i religioses dels docents no condicionen la inclusió del tema de la mort i el dol a Infantil.
4. Els i les participants consideren que no transmeten el tema de la mort com a tabú, i deixen llibertat per parlar-ho a l'aula.
5. Els i les docents són conscients de la importància d'incloure la mort i el dol a l'aula, així com del seu treball, es doni o no un cas de defunció proper.
6. La majoria dels i les participants es veuen influenciats per les creences, opinions i reaccions de les famílies davant el tractament de la mort a l'aula.

8.2.2. En relació als objectius generals i específics

7. Es detecta una manca de formació docent respecte a com tractar la mort i el dol a l'aula d'Infantil.
8. Les creences docents, a nivell psicològic i pedagògic, no frenen el tractament de la pedagogia de la mort a l'aula.
9. Consideren que la pedagogia de la mort és necessari treballar-la des del cicle d'Infantil, i ajudaria a la pèrdua de la por a la mort (molt comú en l'alumnat).
10. Encara que si són conscients de la importància del tema, no coneixen ningú que l'haja inclòs a l'escola.
11. Els i les docents es considerarien preparats per treballar el tema si rebessin la formació i el suport necessari.

8.2.3. En relació a les hipòtesis

12. La formació docent es correlaciona de forma directa en el treball de la pedagogia de la mort a Infantil.
13. No es troba relació entre les creences i percepcions personals dels docents i el treball de la pedagogia de la mort.

14. Els i les docents consideren rellevant el treball de la pedagogia de la mort, i per tant la seua falta d'importància no és una raó per a que no s'inclouï a les aules.

8.2.4. En relació al marc teòric

15. No hi ha manca de recursos i ferramentes per saber com tractar la mort i el dol a l'aula.
16. La formació docent sobre la pedagogia de la mort ha sigut nul·la, tant durant la formació universitària, com durant l'activitat professional a les escoles.

8.3. Limitacions, suggeriments i propostes de millora

Recollides les conclusions que s'han extret amb la investigació, sembla coherent comentar quines han sigut les limitacions i com podria millorar-se l'estudi, ja que açò ajudarà a comprovar la fiabilitat dels resultats i el treball realitzat.

Un aspecte que ha sigut condicionant per al transcurs d'aquesta investigació, és el temps del que es disposava per posar-ho en pràctica. Al tenir un temps reduït s'han acotat els dies per respondre el qüestionari, i això ha provocat que la mostra fora més reduïda del que s'hauria desitjat. A més, al trobar-se en els mesos actuals, on es troben presents moltes restriccions per la CO-VID 19, les possibilitats de contacte i activitats presencials han sigut quasi nul·les.

En referència a l'instrument de recollida de dades (el qüestionari), encara que ha facilitat la tasca d'anàlisi, hauria sigut molt enriquidor complementar-ho amb altre instrument, com podria ser un *focus group*, una entrevista, una observació, etc. És a dir, hauria ajudat a obtenir respostes i conclusions més fonamentades si s'hagués posat en pràctica un altre instrument, sobretot si aquest haguera deixat més espai a la reflexió crítica, sense donar opcions de resposta tan ajustades, deixant més llibertat per respondre. A més, seria profitós fer ús d'una eina d'anàlisi de dades més professional (per extreure les dades del qüestionari), com el programa *IBM SPSS Statistics*, aconseguint així resultats més fiables de manera més senzilla.

Altre aspecte a millorar, seria la mostra, no solament pel nombre de participants, sinó sobretot, per la diversitat d'opinions i característiques. Així, seria molt positiu que participaren tots i cada un dels membres de cada centre, no solament un, com ha succeït en alguns casos (Paterna o Alacant), ja que ajudaria a comprovar les percepcions de l'escola que té cada un i cada una.

8.4. Perspectives de futur (prospectiva)

Seria interessant que, en el futur (sense CO-VID 19 i sense restriccions temporals per fer entregues), s'ampliés i millorés aquesta investigació, anant per nous camins i línies de treball.

Per exemple, es considera que aquest estudi deuria anar encaminat en el futur a fer una anàlisi més profunda del paper de les famílies en el treball de la mort i el dol a les aules, ja que amb una mostra major i amb instruments que deixen més llibertat de resposta es podria anar més enllà i obtenir resultats més concloents que els que s'han aconseguit per a aquesta variable. Però no

solament analitzar com influeixen les famílies en els i les docents, sinó també analitzar què treballen les famílies a casa al voltant de la mort, i com li presenten aquest tema als infants, així com també saber què esperen respecte a aquest tema de l'escola. Açò ajudaria a establir pautes d'actuació comuns i a millorar la relació família-escola, així com a facilitar l'acollida de la pedagogia de la mort per part de les famílies.

Per altra banda, també seria enriquidor incloure la perspectiva dels equips directius, no solament pel que fa a la seua visió de la pedagogia de la mort, sinó sobretot per analitzar les relacions entre l'equip docent. Així es podria profunditzar en les relacions escolars, en com aquestes podrien afectar la inclusió de la mort i el dol a les aules, en si la falta d'unitat ho condiciona, en si encara que l'equip directiu promouria la incorporació d'aquest tema a les aules la resta d'equip docent ho frenaria (o a l'inrevés), etc.

9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aguaded, M.C. i Valencia, J. (2017). Estrategias para potenciar la inteligencia emocional en Educación Infantil: aplicación del modelo de Mayer y Salovey. *Tendencias pedagógicas*, (30), 175-190.
- Álvarez, P. (2013). Educar en emociones y transmitir valores éticos: Un desafío para los Museos de Pedagogía, Enseñanza y Educación. *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, (22), 93-116.
- Arnàiz, V. (2003). Diez propuestas para una Pedagogía de la muerte. *Aula de Innovación Educativa*, (122), 59-61.
- Arnal, J., Latorre, A., del Rincón, D. i Sans, A. (1995). *Técnicas de investigación en Ciencias Sociales*. Madrid: Dykinson.
- Baptista, P., Fernández, C. i Hernández, R. (2010). *Metodología de la investigación*. México D.F.: Mc Graw Hill.
- Bisquerra, R. (2000). *Educación emocional y bienestar*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer.
- Bisquerra, R. (2003). Educación emocional y competencias básicas para la vida. *Revista de investigación educativa*, 21(1), 7-43.
- Bisquerra, R. (2009). *Metodología de la investigación educativa*. Madrid: La Muralla.
- Bisquerra, R. (2011). *Educación emocional: propuestas para educadores y familias*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Bulnes, S. (2018). *Pedagogía de la muerte en educación infantil: Formación y concepción de los docentes* (trabajo de fin de grado). Universidad de Sevilla, Sevilla.
- Buxarrais, M.R. (2009). *La formación del profesorado en educación en valores: propuesta y materiales*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Camats, R., Gairín, J. i Ramos, A. (2020). Percepciones educativas en relación a la pedagogía de la muerte. *Revista Espacios*, 41(4), 4-12.
- Camats, R. i Ramos, A. (2018). Fundamentos para una pedagogía preventiva sobre la muerte en la escuela. *Revista Complutense de Educación*, 29(2), 527-538.
- Camats, R. i Ramos, A. (2019). Consideraciones generales respecto a la necesidad de practicar una pedagogía sobre la finitud humana en la educación formal: Estudio de caso. *Educar*, 55(1), 273-290.
- Casanova, C., Clemente, C.M., González, M. i Rabal, J.M. (2020). Importancia del tratamiento de la muerte en el ámbito educativo: validación cuestionario ciem. *Brazilian Journal of Development*, 6(4), 18355-18365.

- Cívico, A. i Colomo, E. (2018). La necesidad de formación del profesorado en pedagogía de la muerte. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 21(1), 83-94.
- Cobo, C. (2001). *Ars moriendi: Vivir hasta el final*. Madrid: Díaz de Santos.
- Colomo, E. i de Oña, J.M. (2014). Pedagogía de la muerte: Las canciones como recurso didáctico. *REICE: Revista Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación*, 12(3), 109-121.
- Cortina, M. (2010). *El cine como recurso didáctico de educación para la muerte: Implicaciones formativas para el profesorado* (tesis doctoral). Universidad Autónoma de Madrid, Madrid.
- Cortina, M. i de la Herrán, A. (2007). Introducción a una pedagogía de la muerte. *Revista Iberoamericana de Educación*, 41(2), 1-12.
- Cortina, M., de la Herrán, A. i Rodríguez, P. (2012). Antecedentes de la pedagogía de la muerte en España. *Enseñanza & Teaching*, 30(2), 175-195.
- Cortina, M., de la Herrán, A. i Rodríguez, P. (2015). Pedagogía de la muerte mediante aprendizaje servicio. *Educación XXI*, 18(1), 189-212.
- De Damas, M. i Gomariz, M.Á. (2020). La verbalización de las emociones en Educación Infantil: Evaluación de un programa de conciencia emocional. *Estudios sobre educación*, 38, 279-302.
- Decret 37/2008, de 28 març, del Consell, pel qual s'estableixen els continguts educatius del primer cicle de l'Educació Infantil a la Comunitat Valenciana. Diari Oficial de la Comunitat Valenciana, València, 28 de març de 2008.
- Decret 38/2008 de 28 de març, del Consell, pel qual s'estableix el currículum del segon cicle de l'Educació Infantil a la Comunitat Valenciana. Diari Oficial de la Comunitat Valenciana, València, 28 de març de 2008.
- Decret 39/2008, de 4 d'abril, del Consell, sobre la convivència en els centres docents no universitaris sostinguts amb fons públics i sobre els drets i deures de l'alumnat, pares, mares, tutors o tutores, professorat i personal d'administració i servicis. Diari Oficial de la Comunitat Valenciana, València, 4 d'abril de 2008.
- Fàbregues, S., Meneses, J., Rodríguez, D. i Paré, M.H. (2016). *Técnicas de investigación social y educativa*. Barcelona: Editorial UOC.
- Fernández, A. M. i Montero, I. (2016). Aportes para la educación de la Inteligencia Emocional desde la Educación Infantil. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales: Niñez y Juventud*, 14 (1), 53-66.
- García, E. (2017). *Formación del profesorado en educación emocional: diseño, aplicación y evaluación* (tesis doctoral). Universitat de Barcelona, Catalunya.

- Gelabert, J.M. (2014). Mejora de la inteligencia emocional en educación infantil y desarrollo cognitivo. *INFAD Revista de psicología*, 2(1), 279-286.
- Goleman, D., Boyatzis, R. i Mckee, A. (2002). *El líder resonante crea más*. Barcelona: Plaza y Janés.
- Gorosabel, M. (2013). *Pedagogía de la muerte en Educación Infantil: Un protocolo de actuación* (trabajo de fin de grado). UNIR: Universidad Internacional de La Rioja, Logroño.
- Gorosabel, M. i León, A. (2016). La muerte en educación infantil: algunas líneas básicas de actuación para centros escolares. *Psicología Educativa*, 22(2), 103-111.
- Hernández, R. (2018). *Metodología de la investigación: Las rutas cuantitativa, cualitativa y mixta*. México: Mc Graw Hill.
- Herrero, O. i Poch, C. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo: Reflexiones, testimonios y actividades*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica.
- Jambrina, M.A. (2014). Revisión bibliográfica sobre la muerte y el duelo en la etapa de educación infantil. *International Journal of Developmental and Educational Psychology INFAD Revista de psicología*, 7(1), 221-232.
- Llei 26/2018, de 21 de desembre, de la Generalitat, de drets i garanties de la infància i adolescència. Diari Oficial de la Generalitat Valenciana, València, 21 de desembre de 2018.
- Llei orgànica 3/2018, de 5 de desembre, de Protecció de Dades Personals i garantia dels drets digitals. Boletín Oficial del Estado, Madrid, 5 de desembre de 2018.
- Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència. Boletín Oficial del Estado, Madrid, 22 de juliol de 2015.
- López, E. (2005). La educación emocional en la educación infantil. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 19(3), 153-167.
- Mateo, J. (2000). La investigació ex-post-facto. A J. Mateo i C. Vidal (Ed.). *Mètodes d'investigació en educació*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Morales, S. (2016). *Importancia de la inteligencia emocional en Educación Infantil y su abordaje en los centros educativos* (trabajo de fin de grado). Universidad de Salamanca, Zamora.
- Nolla, A. (2009). Reflexions psicopedagògiques i propostes didàctiques al voltant de la finitud. *ÀÀF: Àmbits de psicopedagogia i orientació*, (27), 31-33.
- Núñez, C. i Valcárcel, R. R. (2014). *Valores de oro*. Madrid: Palabras Aladas.

- Ordre de 24 de juny de 2008, de la Conselleria d'Educació, sobre l'avaluació en l'etapa d'Educació Infantil. Diari Oficial de la Comunitat Valenciana, València, 24 de juny de 2008.
- Ordre 20/2019, de 30 d'abril, de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, per la qual es regula l'organització de la resposta educativa per a la inclusió de l'alumnat en els centres docents sostinguts amb fons públics del sistema educatiu valencià. Diari Oficial de la Generalitat Valenciana, València, 30 d'abril de 2019.
- Ortega-Navas, M.C., Pérez-González, J.C., Piqueras, J.A. i Yáñez, S. (2020). Educación Emocional en la Educación para la Salud: Cuestión de Salud Pública. *Clínica y salud*, 31(3), 127-136.
- Osorio, D.A., Paz, E. i Rodríguez, O.O. (2020). Pedagogía de la muerte en la escuela: una tarea pendiente. *Revista Educación y Ciudad*, (39), 121-129.
- Parra, L. (2017). *La pedagogía de la muerte en el ámbito escolar: Estado de la cuestión y propuesta didáctica para centros escolares* (trabajo de fin de grado). Universidad de Navarra, Pamplona.
- Perpiñán, S. (2013). *La salud emocional en la infancia. Componentes y estrategias de actuación en la escuela*. Madrid: Narcea Ediciones.
- Ramos, A. (2018). *Pedagogia de la mort: Percepcions i necessitats formatives que té el professorat d'escoles i els aprenents de mestre pel que fa a la pedagogia preventiva sobre la mort* (tesis doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Ramos, A. (2020). Fundamentos y evolución de la pedagogía preventiva sobre la muerte a través de la filosofía. *Educación XXIX*, (56), 193-210.
- Resolució de 17 de juliol de 2020, del secretari autonòmic d'Educació i Formació Professional, per la qual s'aproven les instruccions per a l'organització i el funcionament dels centres que imparteixen Educació Infantil de segon cycle i Educació Primària durant el curs 2020-2021. Diari Oficial de la Generalitat Valenciana, València, 17 de juliol de 2020.
- Resolució de 31 de juliol de 2020, del secretari autonòmic d'Educació i Formació Professional, per la qual es dicten instruccions per a l'organització i el funcionament de les escoles infantils de primer cycle de titularitat de la Generalitat per al curs acadèmic 2020-2021. Diari Oficial de la Generalitat Valenciana, València, 31 de juliol de 2020.
- Rodríguez, D. (2018). El projecte d'investigació. En J. Meneses. (Ed.), *Intervenció educativa basada en evidències científiques*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Valero, S. (2018). L'informe d'investigació. En J. Meneses. (Ed.), *Intervenció educativa basada en evidències científiques*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

Vilaltella, J. (1981). Pedagogia de la mort. *Lo Floc*, (28), 18-19.

Vilaltella, J. (1982). Pensament i vida: Pedagogia de la mort. *Lo Floc*, (30), 12-14.

ANNEXOS

Annex 1. Taula de correspondència objectius-instrument

Taula 1

Relació entre objectius, instruments i preguntes

OBJECTIU GENERAL	OBJECTIU ESPECÍFIC	INSTRUMENT UTILITZAT	ÍTEM O PREGUNTA UTILITZAT
O.G. Identificar quines són les raons i els entrebancs que impedeixen que els i les docents d'Infantil de la Comunitat Valenciana incloguin una pedagogia de la mort a les aules.	O.E.1. Descobrir si els i les docents perceben que hi ha una manca de formació, a nivell psicològic i pedagògic, per fer front a situacions de mort i dol a Educació Infantil.	Qüestionari	BLOC 2 (2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 2.9, 2.10, 2.11, 2.12, 2.13)
	O.E.2. Detectar si les creences i percepcions personals dels i les docents condicionen el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules d'Infantil.	Qüestionari	BLOC 3 (3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.8, 3.9)
	O.E.3. Conèixer l'opinió dels i les docents d'Educació Infantil sobre el grau d'importància i la necessitat d'incloure el tema de la mort i el dol a les aules.	Qüestionari	BLOC 4 (4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.8)
	O.E.4. Analitzar si les reaccions i opinions que podrien tenir les famílies de l'alumnat d'Infantil, davant el tractament d'una pedagogia de la mort a les aules, podria condicionar el seu treball per part dels i les docents.	Qüestionari	BLOC 5 (5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6)

Nota: elaboració pròpia

Annex 2. Instrument de recollida de dades: Qüestionari

El qüestionari utilitzat com instrument de recollida de dades disposa de diverses preguntes que es recullen a continuació, i es contestarà en el següent [enllaç](#).

BLOC 1. INFORMACIÓ PERSONAL

1.1. Edat

- Menys de 20 anys
- Entre 20 i 29 anys
- Entre 30 i 39 anys
- Entre 40 i 49 anys
- Més de 50 anys

1.2. He treballat a...

- Centres públics
- Centres concertats
- Centres privats

1.3. Anys en actiu (com a docent d'Infantil)

- Menys de 5 anys
- Entre 5 i 9 anys
- Entre 10 i 19 anys
- Entre 20 i 29 anys
- Més de 30 anys

1.4. Actualment ciutat, municipi, pedania o poble on treballo _____

1.5. Temps en el lloc/centre actual de treball

- Menys d'1 any
- Entre 1 i 5 anys
- Entre 6 i 10 anys
- Entre 11 i 15 anys
- Entre 16 i 20 anys
- Més de 20 anys

BLOC 2. FORMACIÓ DOCENT

	Totalment en desacord	Parcialment en desacord	Ni en desacord ni d'acord	Parcialment d'acord	Totalment d'acord
2.1. Conec en què consisteix la pedagogia de la mort i sé com aplicar-la					
2.2. He rebut formació al voltant de la pedagogia de la mort					
2.3. He rebut formació sobre com tractar el dol i la mort a l'escola					
2.4. Sé on trobar recursos que m'ajudin a saber com tractar la mort i el dol a Educació Infantil					
2.5. Sé a qui puc acudir davant el dubte de com tractar la mort i el dol a l'aula					

2.6. Considere que en el cas de treballar la mort i el dol a l'aula rebré l'ajuda i el suport necessari per part de l'equip docent, l'equip directiu i l'equip psicopedagògic de l'escola					
2.7. Sempre que es dona el cas d'una defunció propera a l'alumnat, es treballa obertament a l'escola i l'aula					
2.8. Sé si hi ha un protocol al centre per saber com actuar davant un cas de defunció propera a l'alumnat					
2.9. Conec quin és el protocol i actuacions a seguir en l'aula davant una defunció propera a l'alumnat					
2.10. He rebut formació durant l'estudi de Magisteri en la Universitat sobre com tractar la mort i el dol a Educació Infantil					
2.11. He rebut formació durant l'estudi de Magisteri en la Universitat al voltant de la pedagogia de la mort					
2.12. Considere que he rebut els cursos i la formació necessària per poder saber com tractar la mort i el dol a l'aula					
2.13. Considere que dispose de les habilitats socials i professionals per tractar el tema de la mort i el dol a les aules					

BLOC 3. PERCEPCIONS I CREENCES PERSONALS DOCENTS

	Totalment en desacord	Parcialment en desacord	Ni en desacord ni d'acord	Parcialment d'acord	Totalment d'acord
3.1. Em considere preparat/ada a nivell psicològic i pedagògic per incloure la pedagogia de la mort a les aules					
3.2. Considere que estic socialment preparat/ada per treballar la mort i el dol a l'aula					
3.3. La consideració social de la mort com un tabú, i la por generalitzada cap a aquesta, no em condiciona per tractar aquest tema a l'aula					
3.4. Les meues creences religioses no em condicionen per tractar el tema de la mort a l'aula					
3.5. Em considere capaç de treballar la mort a l'aula sense veure'm influenciat/ada per les meues creences, de manera més objectiva					
3.6. Considere que des de l'escola deixem llibertat per parlar de la mort, el dol i les emocions que aquests desperten, sense transmetre a l'alumnat aquest tema com un tabú					
3.7. Em veig capaç de transmetre i treballar la mort a l'aula des d'una perspectiva més positiva a nivell cognitiu i emocional					

3.8. Puc parlar sobre la mort i el dol, així com el sentiments que poden produir, sense sentir angoixa i tristesa al parlar sobre aquests temes					
3.9. Pense que ser conscient de la mort ajuda a valorar i aprofitar més la vida i ho transmetria/ho transmet així a l'alumnat					

BLOC 4. RELLEVÀNCIA DEL TEMA DE LA MORT I EL DOL

	Totalment en desacord	Parcialment en desacord	Ni en desacord ni d'acord	Parcialment d'acord	Totalment d'acord
4.1. Considere la mort com un tema necessari a l'escola en el cicle d'Infantil					
4.2. Pense que és imprescindible que des de l'escola s'acompanyi el procés de dol dels infants, donant-li el suport que necessite					
4.3. Considere que és necessari un protocol d'actuació elaborat per tot l'equip docent de manera conjunta per enfrontar-se al tema de la mort i el dol infantil					
4.4. És imprescindible incorporar la pedagogia de la mort com un contingut del currículum del cicle d'Infantil					
4.5. Pense que el tractament de la mort i el dol a les aules ajudarà a una millor comprensió del concepte, a un millor desenvolupament integral, evolució i					

creixement, evitant que aquests successos provoquin problemes emocionals futurs					
4.6. Considere que és imprescindible que per a la meua tasca docent tingui i pugui rebre formació al voltant del tractament de la mort i el dol a les aules					
4.7. Amb la incorporació d'una pedagogia de la mort a les aules d'Infantil pense que s'ajudarà a l'alumnat a perdre la por a la mort, tan comú a les primeres edats					
4.8. He pogut veure o escoltar a companys i companyes docents que treballaven la mort i el dol a les aules d'Infantil					

BLOC 5. INFLUÈNCIA DE L'OPINIÓ I LES CREENCES DE LES FAMÍLIES

	Totalment en desacord	Parcialment en desacord	Ni en desacord ni d'acord	Parcialment d'acord	Totalment d'acord
5.1. Treballe una pedagogia de la mort a l'aula sense estar condicionat/ada per la possible reacció de les famílies					
5.2. Considere que les creences religioses de les famílies no em condicionen per a incloure la mort i el dol a l'aula					

5.3. Pense que el treball de manera objectiva d'una pedagogia de la mort a Infantil tindrà una bona rebuda per part de les famílies de l'alumnat					
5.4. Em veig preparat/ada per explicar a les famílies, si fos necessari, la importància del treball de la mort i el dol des de les primeres edats					
5.5. Considere que davant qualsevol queixa per part de les famílies davant el tractament de la pedagogia de la mort a les aules rebré suport per part de l'equip docent, l'equip directiu i l'equip psicopedagògic del centre					
5.6. Tenint la formació necessària i el suport docent em veuria preparat/ada per a la incorporació d'una pedagogia de la mort a Educació Infantil, sense por a la possible reacció de les famílies					

Annex 3. Codis de les alternatives de resposta

Taula 2

Correspondència entre números i respostes (llibre de codis)

	Nº apareix dades (codi)	Resposta a la qual fa referència
Ítem 1.1. EDAT	1	Menys de 20 anys
	2	Entre 20 i 29 anys
	3	Entre 30 i 39 anys
	4	Entre 40 i 49 anys
	5	Més de 50 anys
Ítem 1.2. HE TREBALLAT A...	1	Centres públics
	2	Centres concertats
	3	Centres privats
Ítem 1.3. ANYS EN ACTIU (com a docent d'Infantil)	1	Menys de 5 anys
	2	Entre 5 i 9 anys
	3	Entre 10 i 19 anys
	4	Entre 20 i 29 anys
	5	Més de 30 anys
Ítem 1.4. Actualment LLOC ON TREBALLE	1	Alacant
	2	Almàssera
	3	Benifaraig
	4	Burjassot
	5	Païporta

6	Paterna
7	Pobla de Farnals
8	Quart de Poblet
9	València
10	Vinaròs

Ítem 1.5. TEMPS EN EL LLOC ACTUAL

1	Menys d'1 any
2	Entre 1 i 5 anys
3	Entre 6 i 10 anys
4	Entre 11 i 15 anys
5	Entre 16 i 20 anys
6	Més de 20 anys

BLOCS 2, 3, 4 i 5

1	Totalment en desacord
2	Parcialment en desacord
3	Ni en desacord ni d'acord
4	Parcialment d'acord
5	Totalment d'acord

Nota: Elaboració pròpia

Annex 4. Dades recollides

Taula 3

Dades recollides del bloc 1

Nº participant	Edat	Centres	Anys actiu	Ciutat	Temps lloc
Participant 1	5	1	5	3	6
Participant 2	3	1	3	5	2
Participant 3	2	1 i 2	1	5	1
Participant 4	3	1 i 2	2	9	2
Participant 5	5	2	4	2	6
Participant 6	5	1	4	3	4
Participant 7	4	1 i 3	2	3	1
Participant 8	3	1	3	3	3
Participant 9	4	1	4	5	3
Participant 10	3	1	3	5	1
Participant 11	5	1	5	3	5
Participant 12	5	1	4	3	5
Participant 13	4	1	3	5	2
Participant 14	3	1	2	5	1
Participant 15	4	1	3	5	2
Participant 16	5	1	5	3	5
Participant 17	3	1	2	5	2
Participant 18	3	1 i 2	1	4	1
Participant 19	4	2	4	2	6
Participant 20	4	1,2 i 3	3	4	2
Participant 21	4	1 i 2	3	3	2
Participant 22	4	1	4	3	3

Participant 23	2	1	1	1	1
Participant 24	3	1	3	10	3
Participant 25	4	1	3	10	4
Participant 26	2	1	1	10	1
Participant 27	4	1	3	10	2
Participant 28	2	2	1	6	2
Participant 29	2	1	1	10	1
Participant 30	4	1	3	10	5
Participant 31	4	1	3	10	4
Participant 32	3	1	3	5	2
Participant 33	5	1	4	8	5
Participant 34	4	1	4	8	4
Participant 35	4	1	4	7	5
Participant 36	5	1	5	10	6

Nota: Elaboració pròpia

Taula 4

Dades recollides del bloc 2

Nº participant	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	2.5.	2.6.	2.7.	2.8.	2.9.	2.10.	2.11.	2.12.	2.13.
Participant 1	2	1	2	2	3	5	4	1	1	1	1	1	3
Participant 2	4	4	4	3	3	3	3	1	1	1	1	3	4
Participant 3	2	1	2	3	4	2	2	1	2	1	1	2	2
Participant 4	1	1	1	5	5	3	2	1	1	1	1	1	2
Participant 5	2	1	2	4	4	5	4	5	1	1	1	1	5
Participant 6	2	1	1	2	3	3	2	1	1	1	1	1	3
Participant 7	1	2	2	2	1	3	2	1	1	2	2	1	2
Participant 8	1	1	1	4	4	5	1	1	1	1	1	1	3

Participant 9	2	1	1	2	3	4	4	3	3	2	1	2	3
Participant 10	2	1	1	2	1	2	2	1	1	1	1	1	2
Participant 11	3	2	2	3	3	3	3	1	1	1	1	1	3
Participant 12	2	2	3	4	5	4	4	2	1	1	1	1	2
Participant 13	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	3
Participant 14	2	2	2	3	4	5	3	3	2	1	1	1	4
Participant 15	4	2	2	2	2	4	3	2	2	1	1	1	3
Participant 16	4	4	4	5	4	5	4	2	4	1	1	1	5
Participant 17	1	1	1	2	1	2	2	2	1	1	1	1	1
Participant 18	2	1	1	3	2	2	3	1	1	2	2	2	2
Participant 19	2	1	1	3	4	1	1	1	1	1	1	1	1
Participant 20	2	1	1	3	3	5	2	1	1	1	1	1	2
Participant 21	3	1	2	3	3	4	2	2	2	1	1	2	3
Participant 22	1	1	1	3	3	4	3	1	1	1	1	1	3
Participant 23	3	2	1	3	3	5	3	1	1	1	1	1	2
Participant 24	2	1	1	4	4	5	2	2	1	1	1	1	2
Participant 25	4	3	3	3	3	3	2	2	2	1	1	1	2
Participant 26	2	1	2	1	3	1	2	1	1	2	2	1	2
Participant 27	3	1	1	4	4	5	3	1	1	1	1	1	3
Participant 28	3	1	1	4	3	4	3	1	2	4	4	3	4
Participant 29	3	2	2	3	2	4	2	2	3	2	2	2	4
Participant 30	3	1	2	4	4	3	2	2	2	1	1	1	3
Participant 31	3	1	1	3	4	5	3	1	1	1	1	1	2
Participant 32	2	2	2	4	4	5	3	3	2	2	2	2	3
Participant 33	2	2	2	3	5	5	5	5	5	1	1	5	5
Participant 34	3	4	3	5	5	5	5	2	2	4	4	3	4
Participant 35	4	2	2	4	4	3	5	1	2	1	1	1	4

Participant 36	3	3	2	5	4	5	5	3	4	1	1	2	4
----------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Nota: Elaboració pròpia

Taula 5

Dades recollides del bloc 3

Nº participant	3.1.	3.2.	3.3.	3.4.	3.5.	3.6.	3.7.	3.8.	3.9.
Participant 1	4	3	4	5	5	5	3	3	3
Participant 2	4	4	3	5	4	3	4	3	4
Participant 3	2	3	2	4	2	2	2	3	2
Participant 4	2	3	4	5	5	3	3	5	5
Participant 5	4	4	5	5	5	5	5	5	3
Participant 6	3	4	4	4	4	4	4	4	4
Participant 7	3	3	4	1	4	3	4	4	5
Participant 8	2	2	3	4	5	5	5	5	5
Participant 9	2	2	4	5	5	4	4	4	5
Participant 10	5	4	4	5	4	4	4	3	5
Participant 11	3	3	3	3	3	3	4	4	5
Participant 12	3	4	4	5	4	5	5	5	5
Participant 13	3	3	3	5	3	3	3	3	4
Participant 14	4	4	4	5	5	4	4	3	4
Participant 15	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Participant 16	5	5	4	5	5	4	5	5	5
Participant 17	1	2	2	1	1	3	3	2	4
Participant 18	1	1	4	1	5	3	2	4	5
Participant 19	3	3	3	4	5	4	4	4	5
Participant 20	2	2	2	5	4	3	3	4	5
Participant 21	3	2	4	5	4	3	4	4	3

Participant 22	2	2	2	2	4	3	4	3	5
Participant 23	3	3	4	5	4	3	3	3	5
Participant 24	5	5	2	1	4	4	4	5	5
Participant 25	2	1	2	3	2	1	1	2	2
Participant 26	1	2	2	5	5	2	3	3	5
Participant 27	3	4	5	5	5	5	5	5	5
Participant 28	4	4	4	4	4	5	4	3	2
Participant 29	3	4	3	4	5	3	3	4	3
Participant 30	4	4	5	1	3	3	4	3	3
Participant 31	2	1	2	1	2	3	2	1	3
Participant 32	4	5	3	5	5	3	3	2	2
Participant 33	4	5	5	5	5	5	5	5	5
Participant 34	4	4	4	5	4	4	5	4	4
Participant 35	3	4	5	5	5	4	4	4	4
Participant 36	5	5	5	5	5	4	5	5	5

Nota: Elaboració pròpia

Taula 6

Dades recollides del bloc 4

Nº participant	4.1.	4.2.	4.3.	4.4.	4.5.	4.6.	4.7.	4.8.
Participant 1	3	5	4	3	4	5	4	2
Participant 2	5	5	5	5	5	5	5	4
Participant 3	4	5	4	3	4	4	3	2
Participant 4	5	5	3	5	5	4	3	4
Participant 5	3	5	3	3	3	3	3	1
Participant 6	5	5	5	4	5	5	5	1
Participant 7	5	5	5	5	5	5	5	1

Participant 8	5	5	5	5	5	5	5	5	2
Participant 9	4	5	4	3	4	4	4	4	1
Participant 10	3	5	5	3	5	5	5	3	1
Participant 11	5	5	5	5	5	5	5	5	4
Participant 12	3	4	4	3	3	3	3	5	3
Participant 13	5	5	5	5	5	5	5	5	1
Participant 14	4	5	5	5	5	5	5	5	1
Participant 15	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Participant 16	5	5	5	5	5	5	5	5	4
Participant 17	4	5	5	5	5	5	5	5	2
Participant 18	5	5	5	5	5	5	5	5	1
Participant 19	5	5	5	5	5	5	5	5	1
Participant 20	5	5	5	5	5	5	5	5	3
Participant 21	5	5	5	5	5	5	5	5	3
Participant 22	5	5	5	5	5	5	5	5	3
Participant 23	5	5	5	5	5	5	5	5	2
Participant 24	5	5	5	5	5	5	4	5	2
Participant 25	3	5	4	3	2	4	4	3	2
Participant 26	5	5	5	5	5	5	5	5	2
Participant 27	5	5	5	5	5	5	5	5	3
Participant 28	3	5	5	3	5	5	5	5	1
Participant 29	4	4	4	4	4	4	5	4	2
Participant 30	4	4	4	4	4	4	4	4	1
Participant 31	3	3	4	3	3	3	3	3	2
Participant 32	2	5	5	4	5	5	5	5	1
Participant 33	5	5	5	3	4	4	4	4	1
Participant 34	3	5	4	4	4	4	4	4	2
Participant 35	5	5	4	3	3	4	4	4	2

Participant 36	5	5	5	5	5	5	5	3
----------------	---	---	---	---	---	---	---	---

Nota: Elaboració pròpia

Taula 7

Dades recollides del bloc 5

Nº participant	5.1.	5.2.	5.3.	5.4.	5.5.	5.6.
Participant 1	4	4	2	4	5	5
Participant 2	3	3	3	4	5	3
Participant 3	2	2	2	2	3	4
Participant 4	3	5	3	3	3	5
Participant 5	1	5	4	4	4	3
Participant 6	3	4	3	3	2	3
Participant 7	3	3	3	3	3	5
Participant 8	3	4	4	2	5	5
Participant 9	2	4	2	2	3	3
Participant 10	1	1	2	5	5	5
Participant 11	3	3	5	5	4	5
Participant 12	3	3	4	2	2	5
Participant 13	1	1	2	3	2	5
Participant 14	3	5	4	4	4	5
Participant 15	3	4	4	3	3	3
Participant 16	4	5	4	5	5	4
Participant 17	2	5	4	4	5	5
Participant 18	3	2	3	2	3	5
Participant 19	1	2	5	1	2	5
Participant 20	2	3	2	2	5	4
Participant 21	3	4	4	4	4	3

Participant 22	1	5	4	4	4	5
Participant 23	2	3	4	4	4	5
Participant 24	3	2	3	5	2	5
Participant 25	3	2	3	2	3	2
Participant 26	1	1	1	4	3	4
Participant 27	5	5	5	4	5	5
Participant 28	2	2	4	5	4	5
Participant 29	2	2	4	2	4	5
Participant 30	4	4	4	4	3	5
Participant 31	3	2	4	2	1	3
Participant 32	3	3	5	4	4	4
Participant 33	3	3	1	4	5	3
Participant 34	4	3	2	4	4	4
Participant 35	4	5	5	5	3	3
Participant 36	4	4	3	4	4	5

Nota: Elaboració pròpia

Annex 5. Tractament de dades (càlcul de dades)

Taula 8

Dades calculades de la mostra

VARIABLE	NOMBRE DE SUBJECTES	PERCENTATGE DE SUBJECTES
Edat		
Menys de 20 anys	0	00.00%
Entre 20 i 29 anys	5	13.89%
Entre 30 i 39 anys	9	25.00%
Entre 40 i 49 anys	14	38.89%
Més de 50 anys	8	22.22%
Centres on ha treballat		
Solament a centres públics	27	75.00%
Solament a centres concertats	3	08.33%
A centres públics i concertats	4	11.11%
A centres públics i privats	1	02.78%
A centres públics, privats i concertats	1	02.78%
Anys en actiu (com a docent d'infantil)		
Menys de 5 anys	6	16.67%
Entre 5 i 9 anys	4	11.11%
Entre 10 i 19 anys	13	36.11%
Entre 20 i 29 anys	9	25.00%
Més de 30 anys	4	11.11%
Ciutat, municipi, pedania o poble on treballa		
Alacant	1	02.78%
Almàssera	2	05.56%
Benifaraig	9	25.00%
Burjassot	2	05.56%

Paiporta	9	25.00%
Paterna	1	02.78%
Pobla de Farnals	1	02.78%
Quart de Poblet	2	05.56%
València	1	02.78%
Vinaròs	8	22.22%
<hr/>		
Temps en el lloc/centre actual de treball		
Menys d'1 any	8	22.22%
Entre 1 i 5 anys	10	27.78%
Entre 6 i 10 anys	4	11.11%
Entre 11 i 15 anys	4	11.11%
Entre 16 i 20 anys	6	16.67%
Més de 20 anys	4	11.11%
<hr/>		
Nombre TOTAL de PARTICIPANTS	36	100%

Nota: elaboració pròpia

Taula 9*Dades calculades del bloc 2*

	Puntuació total (sobre 180 possible)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 2.1.	86	47.78%	2.39	0.93	2
Ítem 2.2.	59	32.78%	1.64	0.93	1
Ítem 2.3.	63	34.86%	1.75	0.84	1
Ítem 2.4.	114	63.33%	3.17	1.06	3
Ítem 2.5.	118	65.56%	3.28	1.14	4
Ítem 2.6.	134	74.44%	3.72	1.28	5
Ítem 2.7.	103	57.22%	2.86	1.10	2
Ítem 2.8.	62	34.44%	1.72	1.06	1
Ítem 2.9.	60	33.33%	1.67	1.01	1
Ítem 2.10.	48	26.86%	1.33	0.76	1
Ítem 2.11.	47	26.29%	1.31	0.75	1
Ítem 2.12.	53	29.44%	1.47	0.88	1
Ítem 2.13.	105	58.33%	2.92	1.05	3

Nota: Elaboració pròpia

Taula 10*Dades calculades del bloc 3*

	Puntuació total (sobre 180 possible)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 3.1.	111	61.67%	3.08	1.13	3
Ítem 3.2.	117	65.00%	3.25	1.18	4
Ítem 3.3.	127	70.56%	3.53	1.03	4
Ítem 3.4.	142	78.89%	3.94	1.51	5
Ítem 3.5.	148	82.22%	4.11	1.06	5
Ítem 3.6.	129	71.43%	3.58	0.97	3
Ítem 3.7.	134	74.44%	3.72	1.00	4
Ítem 3.8.	133	73.89%	3.69	1.04	4
Ítem 3.9.	148	82.22%	4.11	1.06	5

Nota: Elaboració pròpia

Taula 11*Dades calculades del bloc 4*

	Puntuació total (sobre 180 possible)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 4.1.	153	85.00%	4.25	0.94	5
Ítem 4.2.	173	96.00%	4.81	0.52	5
Ítem 4.3.	164	90.86%	4.56	0.65	5
Ítem 4.4.	151	83.89%	4.19	0.92	5
Ítem 4.5.	160	88.89%	4.44	0.84	5
Ítem 4.6.	163	90.29%	4.53	0.70	5
Ítem 4.7.	159	88.33%	4.42	0.81	5
Ítem 4.8.	73	40.56%	2.03	1.00	2

Nota: Elaboració pròpia

Taula 12*Dades calculades del bloc 5*

	Puntuació total (sobre 180 possible)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 5.1.	97	53.89%	2.69	1.04	3
Ítem 5.2.	118	65.56%	3.28	1.28	3
Ítem 5.3.	121	67.43%	3.36	1.13	4
Ítem 5.4.	124	68.89%	3.44	1.13	4
Ítem 5.5.	130	72.00%	3.61	1.10	4
Ítem 5.6.	153	85.00%	4.25	0.94	5

Nota: Elaboració pròpia**Taula 13***Comparació de dades generals entre els blocs 2, 3, 4 i 5*

	Puntuació total sobre la puntuació possible	Percentatge total	Mitjana	Moda
Bloc 2: Formació docent	1052/2340	44.96%	2.25	1
Bloc 3: Percepcions i creences personals docents	1189/1620	73.40%	3.67	4
Bloc 4: Rellevància del tema de la mort i el dol	1196/1440	83.06%	4.15	5
Bloc 5: Influència de l'opinió i les creences de les famílies	743/1080	68.80%	3.44	4

Nota: Elaboració pròpia

